

МАРКО ПОПОВИЋ

ХРОНИКА

једне ужицке породице

Приредили Даница Поповић и Зоран Јеремић

Др Марко Поповић (Ужице, 1944 – Београд, 2020), археолог и медијиста, научни саветник Археолошког института у Београду. Специјалиста за проучавање средњовековних градова и војне архитектуре у Србији и земљама византијског света. Руководио је истраживањима Београдске тврђаве, тврђава Рас и Маглич, Ужичког града, Градине у Врсеницама и утврђења у Смедереву и Новом Брду. Проучавао је црквене грађевине и манастирске комплексе (средњовековну Митрополију у Београду, Павловац, Куманицу на Лиму, Светог Николу у Станичењу, манастир Студеницу, катедралу Новог Брда и др.).

Научне преокупације М. Поповића обухватају и области сигилографије, хералдике, као и проблематику свакодневног живота у српским земљама средњег века. Током више деценија био је посвећен проблему заштите споменика културе. Бавио се и популаризацијом археолошких тема – у научнопопуларним монографијама, учешћем у документарним програмима и сарадњом са медијима.

Учествовао је у раду више десетина домаћих и међународних научних скупова. Аутор је или коаутор шеснаест монографија и око три стотине научних студија, прилога, чланака, каталога и лексикографских јединица. Обављао је многе стручне и друштвене функције. За постигнуте резултате добио је више угледних награда и признања, као три Октобарске награде града Београда, Априлску награду града Београда, Награду града Ужица и Велику повељу града Ужица. Носилац је Ордена Круне I степена и Сретењског ордена III степена.

ХРОНИКА

једне ужицке породице

Удружење „Колектив Ужице” Ужице
Библиотека „Љубиша Р. Ђенић” Чајетина

МАРКО ПОПОВИЋ

једне ужицке породице

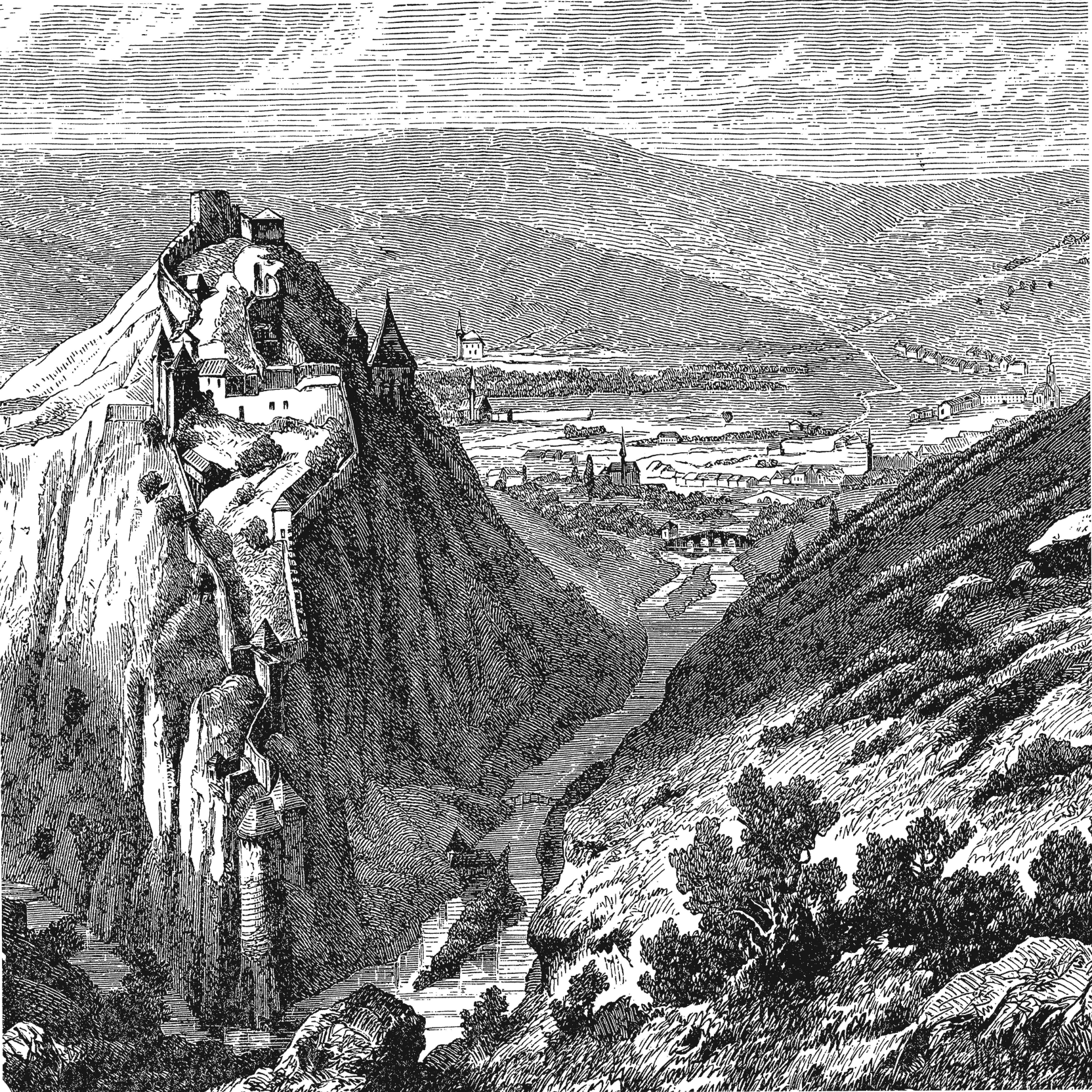
БЕОГРАД 2022

ОБЈАВЉИВАЊЕ КЊИГЕ ПОДРЖАО ЈЕ ГРАД УЖИЦЕ

Садржај

- 7 Предговор – Зоран Јеремић
- 11 Порекло породице и настањивање у Ужицу:
прота Илија Јанковић
- 21 Породични темељи: прота Михаило Поповић
- 29 Успон породице: Марко М. Поповић
- 45 Пословни узлет Поповића
- 59 Породични и друштвени живот Поповића
- 75 Породичне прилике у ратним временима
- 83 Опоравак и напредак: Ђорђе М. Поповић
- 103 Доба искушења:
Други светски рат и „црвени терор”
- 117 Поговор – Даница Поповић

ПРЕДГОВОР

КРАЈЕМ ЛЕТА 2009. године интервјуисао сам Марка Поповића за ужички недељник *Весџи*. Прижељкивао сам тај разговор много раније. Стицајем околности, ни поводом првог 1995, ни поводом другог, допуњеног, издања његове монографије *Ужички град* 2004. године (оба издања објавио је ужички Историјски архив) нисам био у прилици да га упознам. Иако је наречену монографију написао један од најбољих познавалаца српског средњовековног градитељства, стекао сам утисак да она представља *нешто више* од научне студије. Посвета „Сенима мојих предака” упућивала је на тиху оданост родном граду. „Ја сам то осећао као неку своју обавезу”, рекао ми је тим поводом Марко Поповић. „Отац ми је причао да су се кад је он био дечак пели на Ужички град и да су одваљивали парчиће бедема гурајући их у Ђетињу. То ме је пратило кроз причу да тај Ужички град ипак не сме да се поништи, он мора да се врати Ужичанима, мора да остане као репер за будућност, који ће сведочити о коренима овога града још из средњег века. Ја нисам могао да зидам, али сам могао да напишем књигу.”

Знао сам да је овај угледни српски археолог потонак старе ужичке породице, родбинским и пословним везама утемељене у историју града на Ђетињи, али сам исто тако знао да је у априлу 1945. у *Весџи*-ма објављен чланак којим је новоформирана кому-

нистичка власт покренула кампању која је окончана непуна два месеца касније политички мотивисаним процесом. Тим монтираним процесом у Ужицу је, између осталих, запечаћена и судбина Поповићеве породице.

Шездесет четири године после догађаја који ће коренито изменити његов живот, Марко Поповић је за исти лист говорио о позадини тих збивања, истовремено призивајући у сећање слике улица, дворишта и људи на Царини, Ракијској пијаци и другим деловима Ужица где је проводио летње и зимске распусте. „То је сада потпуно други град у коме се осећам као странац. Оно Ужице које је мени било драго, за које сам био емотивно везан, оно више не постоји. Као што су и ишчезли они људи које сам знао, волео, поштовао у свом детињству и дечаштву.”

Вишечасовни разговор завршили смо констатацијом да се судбина такозваног малог човека често не види од политичких и историјских конструкта, јер о њима нико није правио записе, осим евиденције пореских обавеза и обавеза учешћа у ратовима. Имамо историју ратова, владара и догађаја а немамо историју обичног човека. „У Француској су то давно препознали – на пример, Жак Лиго, који се окренуо архивским подацима из којих је извадио обиље сазнања управо о животу обичног човека. Ми данас имамо читаве монографије на Западу о разним темама које

је могуће написати на бази те грађе. Нажалост, ми то нећемо моћи да урадимо јер ту грађу немамо”, закључио је Поповић наш разговор.

Па ипак, почетком наредне године, проследивши ми преко наше заједничке пријатељице Драгице Матић рукопис „Хронике једне ужичке породице”, он је доказао да се о историји приватног живота и на нашим просторима може писати с више или мање поузданости. Поповићев рукопис приредио сам за *Вести* као фељтон у двадесет наставака што су седмично објављивани у периоду од 19. фебруара до 9. јула 2010. године. Фељтон је наишао на изванредан пријем код Ужичана. Тада су први пут објављене бројне породичне фотографије Поповића, веома ретке с обзиром на датум њиховог настанка.

Породична хроника Марка Поповића представља једно од оних драгоцених сведочанстава које у широком временском распону живо, разборито и непристрасно осликава простор Ужица, његов специфичан дух и његову општу историјску судбину. Уско везани за многе области конкретног живота у граду на Ђетињи – од привредних, политичких и друштвених до непосредних и свакодневних, Поповићеви преци су током једног бурног историјског периода учествовали у изградњи готово свих места која су постала симболична одредишта његовог урбаног развоја.

Тако се трагом једне родословне гране у овом кратком, броделовски подстицајном рукопису породичне приче – о икони са ликом Богородице и Христа која је спасла кућу од пожара, о променама намештаја у зимској кухињи и гостинској соби с погледом на Цркву Светог Марка, учешћу у изградњи Ткачнице и Хидроцентрале за коју је 3. маја 1899. године камен темељац поставио краљ Александар Обреновић, о оснивању Ужичког индустријског друштва, Ужичке трговачке банке, Занатског удружења и Соколског друштва, о мукотрпним данима окупације када су Аустријанци скинули звоно са старе цркве-бровнаре да би га претопили у топове, о дугим топлим летима у Рибници и о данима када су над Ужицем и Златибором летеле прве ваздухопловне једрилице произведене у Предузећу Ђорђа Поповића – одвајају од непосредне историчности и добијају значење живе прошлости. Захваљујући енциклопедијском знању, интелектуалној и духовној ширини као и приповедачком умећу Марка Поповића, неколико епоха сажето је у рукопис који за основу има документарно-историјску грађу али који по стилу, структури и садржају у највећем делу превазилази њене оквире.

Тако се ова јединствена скица наше свеукупне историјске егзистенције, менталитета и судбине, виђена кроз призму породичне хронике, нашла међу

корицама књиге која је, на иницијативу Удружења „Колектив Ужице” и уз стручну и безусловну подршку госпође Данице Поповић, доживела милост уобличења.

У години када су и последњи остаци породичне куће Марка Поповића срушени зарад новог урбаног лика његовог родног града, та кућа, из које као да чујемо гласове његових предака – свештеника, ратни-

ка, привредника, професора, у чијем дворишту жагор веселих градских девојака пресеца звук столарских машина, од сада ће живети у његовој књизи. На крају, њему захваљујући, од ове године и реконструисани Ужички град изгледа као да се преселио у доба Николе Алтомановића.

Знао је тај господствени Ужичанин Марко Поповић и да пише и да зида.

ЗОРАН ЈЕРЕМИЋ

Ужице, Велика пијаца и Миџићев конак
(цртеж Ф. Каница из 1860. године)

ПОРЕКЛО ПОРОДИЦЕ И НАСТАЊИВАЊЕ У УЖИЦУ:

ПРОТА ИЛИЈА ЈАНКОВИЋ

Време носи заборав бришући сећања на људе и догађаје. Породице настају и нестају остављајући свој траг у делима која створе. У минулим временима породичне традиције су преношене с колена на колено, постепено претварајући даљу прошлост у легенде о пореклу. Савремено доба, са својим цивилизацијским тековинама и урбаним начином живљења, одвлачи пажњу млађих генерација ка другим интересовањима која су далека размишљањима о породичним коренима и сећањима на дела предака. Прошлост са својим вредностима и искуствима постепено губи значај, а заборав, чак и блиских догађаја, постаје све чешћа појава.

У покушају да од заборава сачувам сећања о породици из које сам потекао, реших да забележим оно што сам чуо и запамтио у детињству, радознано слушајући приче драгих особа којих већ дуго нема. Боравећи у Ужицу током школских распуста, имао сам срећу да доживим и запамтим амбијент и атмосферу старог породичног дома у коме бејаш рођен. У тој кући, крај старе ужичке цркве, у некадашњој Улици Проте Ђурића 16–18, доживљавао сам дух минулих времена уз приче моје тетке Цвете М. Поповићеве, коју сам волео и осећао као рођену мајку. Многе од тих прича о прецима и догађајима из прошлости још увек памтим, али доста тога је ишчезло из мојих сећања. Да би се прича која следи могла до-

пунити, прегледана су документа и фотографије преостале у породици, али и сачувана архивска грађа као и оно што је забележено у објављеној литератури. У жељи да текст ове хронике буде што разумљивији и млађима, писаћу га као посматрач са стране, а само повремено, где то будем сматрао за потребно, претке ћу именовати у односу на сопствену генерацију. Од године мога рођења – 1944. чешће ћу казивати у првом лицу.

Породица Марка М. Поповића, *моја дед*, кога сматрам централном личношћу Хронике, потиче са падина Дурмитора, из племена Дробњака. Презиме јој је некада било Јанковић и била је насељена у селу Комарници, а касније Грабовици, где и данас има потомака овога рода. Према подацима из литературе (С. Томић-Дробњак, *Насеља српских земаља II*, Београд 1902), Јанковићи су потекли од старијег рода Ђурђића, а отворено је питање да ли су били у вези и с родом Јауковића, раније Јакшића, које легенда повезује са познатом београдском племићком породицом из друге половине XV века. Свим Дробњацима је заједничко Крсно име – Ђурђевдан, које су, најчешће, сачували и после расељавања, па се тако, без обзира на садашње презиме и место пребивања, релативно лако препознају. Дробњаци су се селили ка Србији током целог XVIII и прве половине XIX века. Међу знаменитим, делом исељеним, дробњачким

родовима били су и Караџићи из села Петнице, преци Вука Ст. Караџића, насељени у Тршићу, као и породица Јована Цвијића, која се зауставила у околини Лознице. Треба поменути и Церовиће, који су се у свом кретању ка новим стаништима једно време задржали у Пљевљима и околини, где их и данас има. Није тачно познато када је део рода Јанковића кренуо ка северу. На сеобу су их покренули глад или турске одмазде. То је могло бити 1712. или нешто касније, између 1737. и 1739. године. Зауоставили су се између Таре и Златибора у пределу Кремана, где су се населили групишући своје куће као посебан заселак. Тако су се груписале и друге досељене породице – на пример, Тарабићи, Богосављевићи, Ресимићи, да би већ почетком XIX века ти засеоци прерасли у село Кремна.

Заселак Јанковићи један је од средишњих у овом селу, где се сада налазе црква и школа. У Кремнима је рођен и наш најстарији предак чије име памтимо – прота Илија Јанковић. Не зна се тачно када је то било, али у питању су, највероватније, последње године XVIII или сам почетак XIX века. Посредно је могуће закључити да се он са породицом доселио у Ужице око 1828. године, у време када је грађена стара црква, сада посвећена светом Марку. У Кремнима му је остала блиска родбина, али није запамћено колико је имао браће и сестара. Не знамо му ни имена родитеља, нити како му се звала супруга. Према Цветиној причи, *деда* Марко је још увек знао неке од рођака Јанковића у Кремнима.

Ни о деци проте Илије Јанковића нема довољно података. Зна се само да му се 1831. године у Ужицу родио син и наследник Михаило, потоњи парох ужички. Да ли је имао још синова не зна се, али је

сигурно да, уколико их је и било, нико од њих није стасао до младићке доби. Посредно се може наслутити да је имао једну или више кћери. Могући потомак једне од њих био би Пантелија Марковић, мени познат као *чика Панџа*, који је попа Михаила сматрао својим блиским рођаком. Ако се добро сећам, био је то род по мајци, у ком случају би поп Михаило био његов деда ујак.

Садашња стара црква подигнута је у ондашњем српском делу вароши, на релативно скровитом месту крај Глуваћког потока, где је, како изгледа, још у првој половини XVIII века била нека мала црква-брвнара. Ту је почетком XIX века постојало омање српско гробље, вероватно настало уз старији ишчезли храм. Занимљиво је да Ужице, великом већином насељено Турцима, односно муслиманима, дуго није имало своју цркву. Малобројни хришћани што су били насељени у српској „вароши”, која се пружала од Ракијске пијаце ка Царини, одлазили су празником у Севојно, у тамошњу цркву удаљену око један сат хода. Изградња новог храма много је значила за српско Ужице које се рађало. Био је то део смишљене политике ослобађања Србије и потискивања Турака. Судећи по архивској грађи, црква подигнута 1828. године била је посвећена светом Ђорђу. Касније, када је 1842. године саграђена нова црква, на њу је пренета ова храмовна посвета, а она старија на Царини добила је нову посвету – светом Марку.

У време док се градила садашња стара црква, а можда и нешто раније, Илија Јанковић је постао парох ужички. Изгледа да је тих година он био једини српски свештеник у граду, али му се убрзо, по свему судећи, прикључио и јереј Василије, отац његове будуће снахе. Прота Илија је имање добио или купио на

СТАРА УЖИЧКА ЦРКВА ПОСВЕЋЕНА СВЕТОМ МАРКУ
НЕКАДАШЊА УЛИЦА ПРОТЕ ЂУРИЋА, САДА НЕМАЊИНА УЛИЦА

простору између нове црквене порте и улице, односно пута ка Карану и Косјерићу, дуж кога се развијала српска „варош”. Ова улица уочи Првог светског рата звала се Доситејева (34), затим од 1926. године Проте Ђурића, па од 1946. године Хероја Јерковића (16–18), да би у новије време понела назив Немањина улица. Није запамћено да ли се на овој парцели (сада: бр. 144 к.о. Ужице) већ налазила кућа у време када се ту населио поп Илија, или је он из темеља подигао нову. Чини ми се да је ова друга могућност вероватнија. У сваком случају, стара кућа у облику у коме је постојала до краја XIX века јесте његово дело – о чему ће касније бити нешто више речи.

О проти Илији Јанковићу, *мом чукундеди*, није сачувано много података. Занимљиво је да му име налазимо међу пренумерантима првих штампаних

књига које су почеле стизати у Ужице. Тако се 1832. године „чесни Илија Јанковић Парох Ужички” претплатио на књигу Д. Тирола *Политическо Земљописаније*, године 1837. на дело А. Тодоровића *Историја Русије*, затим 1844. на књигу П. Радовановића *Краткое сочинение антропологије*, па 1847. на *Србску грамматику* И. Захаријевића и, на крају, године 1848. на знаменито дело Димитрија Аврамовића *Света Гора Атонска*. Нажалост, ниједна од тих књига у породици није остала сачувана. Преостао је само његов укоричени комплет *Србских новина* из 1838. године.

Сачувани су и неки подаци у архиви цркве ужичке које би тек требало истраживати. Поједина од тих сведочанстава су и објављена, па тако сазнајемо да је 7. маја 1837. године прота Илија, заједно с другим ужичким парохом Савом Стефановићем и

окожним начелником Маљцом Трифуновићем, потписао протокол о црквеним приходима за претходну годину од 1344 гроша. Посебно протино ангажовање односи се на грађење нове цркве у Ужицу 1842. године. Започета грађевина није се могла завршити приходима црквене општине и прилозима малобројних српских грађана, па је потражена помоћ државе. Одлуком кнеза Михаила Обреновића III, ужичкој општини је 24. марта 1842. године одобрен бескаматни кредит од 20.000 гроша (870 дука-та цесарских) који се имао вратити за 6 до 8 година. Облигацију са гаранцијом враћања потписали су, уз 17 угледних грађана, још и свештеници ужички Илија Јанковић и Сава Стефановић.

У матичне књиге рођених, венчаних и умрлих цркве ужичке, које су сачуване од 1837. године, податке је уредно уносио, својим доста незграпним и помало неуким рукописом, прота Илија Јанковић. Последње крштење обавио је 10. децембра 1848. године, а последње опело 2. јануара наредне године. Преминуо је, како изгледа, изненада или после краће болести 30. јануара 1849. године. Сахрањен је крај старе цркве, како је то забележено у књизи умрлих. Место његовог гроба се не зна, јер му, по свему судећи, никада није био подигнут трајнији споменик. Чак ни податак да ту почива није остао сачуван у памћењу породице.

Из времена проте Илије Јанковића остале су сачуване, поред поменутог комплета новина, само породичне иконе. Главна икона, вероватно донета још из Кремана, која се у кући Поповића посебно поштовала, јесте триптих, сликан на дрвеној дасци. У његовом средишњем пољу, оивиченом једноставним дуборезним радом, налази се представа круни-

сане Богородице са Христом, са иконографским појединостима преузетим из западне уметности. Врло занимљив програм садрже бочна крила триптиха, подељена на три зоне. У доњој зони, посебно истакнутој својим димензијама, насликане су полуфигуре светитељки – са десне стране света Недеља а са леве, највероватније, света Петка. У пољима изнад њих представљена су попросја два архијереја: захваљујући сачуваном натпису, са десне стране препознаје се свети Атанасије, док би светац са леве стране могао бити свети Никола. Горњи регистар, најмањи по димензијама, такође садржи две сликане представе – крилатог Јована Крститеља са десне и арханђела Михаила са леве стране. Врло занимљив украс налази се и на спољним, бочним странама триптиха. Када су та крила затворена, види се крст Голготе, са исписаним криптограмом: ИС ХС НИ КА (Исус Христос побеђује). Делимично сачувани натписи на грчком језику указују на порекло иконописца, а стилизација ликова и поједина иконографска решења упућују на датовање иконе у другу половину XVIII века. Ову икону-триптих сада чува Војислав Марисављевић, син Руже, протине праунуке. Икона до сада није проучена нити публикована, тако да у будућности завређује пажњу истраживача. Поред ове, сачувана је и мала напрсна икона са ликом свете Петке, вероватно из истог времена као и претходна (коју чува Даница, супруга поч. Марка Ђ. Поповића, протиног чукунука, прим. прир.).

Трећа икона, са ликом Богородице и малог Христа, фрагментарно сачувана, штампана је на папиру и представља грчки рад из првих деценија XIX века. Веома је слична иконама са првобитног иконостаса старе ужичке цркве, па се може претпоставити да је

доспела у протин посед у време опремања за бого-служење тог, тада новоподигнутог храма.

О овој оштећеној икони постоји занимљива породична прича. У једној од просторија прота Илијине куће, где се ова икона налазила, једне зиме избио је пожар. Ватра је уништила покућство, а вероватно и тај део куће, али када је стигла до зида на коме је икона стајала, пожар се угасио, тако да су само њени рубови нагорели. Веровало се да је она спасла кућу од потпуне пропасти. Знатно касније, *деда* Марко, протин унук, опсекао је ову оштећену икону и, да би је сачувао, поставио ју је испод своје породичне иконе светог Ђорђа. Године 1965. стара штампана икона је конзервирана и посебно урамљена. Икону је чувала *моја мајка* Милена Поповић све до своје смрти. Сада се налази код њеног унука а протиног чукункунуку Павла Каврана.

Још једна породична икона могла би бити у вези с протом Илијом Јанковићем. У питању је уље на платну са приказом стојећих фигура светог Илије и

светог Ђорђа, рад сликара Димитрија Посниковића, који је у времену од 1851. до 1854. године осликао иконостас и зидове нове ужичке цркве. Посреди је непозната иконографска композиција двојице светитеља – једног из Старог завета и другог хришћанског великомученика – који се никада не сликају заједно. Очигледно је реч о икони рађеној према особеној жељи поручиоца. Уколико је поручилац био прота Илија, то би се могло тумачити његовом жељом да удружи светитеље имендана и крсног имена. У том случају икона би била поручена пре протине смрти, најкасније почетком 1849. године, у време када се Посниковић није налазио у Ужицу. Друга могућност, која је можда вероватнија, била би да је икона сликана нешто касније, када и иконостас нове цркве Светог Ђорђа. У том би случају њен поручилац био протин син Михаило. Икона је стајала у такозваној великој, гостинској соби старе куће Поповића. (Сада се налази у дому Данице Поповић, удовице писца ових редова, прим. прир.)

Икона-триптих, са средишњом представом Богородице са Христом и светитељима
на бочним крилима – са отвореним крилима (лево), са затвореним крилима (десно)
(крај XVIII или почетак XIX века)

Напрсна икона са ликом свете Петке
(крај XVIII или почетак XIX века)

Икона на хартији са представом Богородице са Христом (прве деценије XIX века)

Димитрије Посниковић, икона са представама светог Ђорђа и светог Илије (око средине XIX века)

ФОТО-ПОРТРЕТИ ПРОТЕ МИХАИЛА ПОПОВИЋА И САВКЕ САВЕ ПОПОВИЋ

После смрти проте Илије Јанковића, крајем јануара 1849. године, кућу и имање наследио је његов син Михаило, коме је тада било 18 година. Да ли му је у то време још била жива мајка, није познато. Пре очеве смрти, 3. новембра 1846, са непуних шеснаест година, Михаило се оженио Савком тј. Савом, како су је у породици звали, кћерком поч. јереја Василија из Ужица. Она је, будући рођена 1829, била готово две године старија од Михаила. Отац јој је, изгледа, био заједно са протом Илијом парох ужички, али је, по свему судећи, умро пре 1837. године. Занимљиво је да син и наследник покојног проте Илије није носио презиме Јанковић, већ Поповић. То је, како се чини, била уобичајена појава, посебно изражена у оновременим турским варошима, где су потомци угледнијих и великих породица добијали презиме према имену или, ређе, по занимању оца. Будући да је Илија Јанковић био свештеник и да су му, према породичним сећањима, и преци били попови, може се разумети због чега је Михаило добио презиме Поповић. Вероватно је још за очевог живота и он припреман за свештеника како би наставио породичну традицију. Када је тачно примио свештенички чин није познато, али то сигурно није било одмах после очеве смрти већ неку годину касније. На место преминулог проте у Ужице је дошао млади јереј Гаврило Поповић (1823–1888), из Ариља, који ће као угледан

грађанин ту остати до краја живота. Како је забележено у матичним књигама, прво крштење обавио је крајем јула 1849. године. Као поштован свештеник Гаврило се бавио и политиком. Он је био ужички депутат на Светоандрејској скупштини и један од лидера групе која је збацила кнеза Александра Карађорђевића и вратила на власт старог кнеза Милоша. Због тога бејаше један од ретких носилаца златног Светоандрејског крста – првог одликовања обновљене Србије. Између њега и нешто млађег Михаила развило се искрено пријатељство, па затим кумство – које је са Гавриловом породицом сачувано све до наших дана, а изгледа да су се били и побратимили. У породици су сачуване фотографије њих двојице у заједничком раму.

У матичним књигама, поред старог свештеника Саве Стефановића и Гаврила Поповића, од 1856. године јавља се и име Михаила Поповића као пароха ужичког. Податке о крштеним, венчаним и умрлим лицима он је уредно уносио у матичне књиге лепим исписаним рукописом. Као и његов отац, био је пренумерант књига. Тако је 1864. године поручио књигу војводе Мирка Петровића *Јуначки сјоменик – њесме о најновијим црнојорским бојевима*, а годину дана касније пароси Михаил Поповић, ужички и Захарија Захарић, кремански, поручили су *Христјанску сѣазицу*, у четири тома, аутора И. Петровића.

ФОТОГРАФИЈЕ ПРОТЕ МИХАИЛА ПОПОВИЋА И ПРОТЕ ГАВРИЛА ПОПОВИЋА У ЗАЈЕДНИЧКОМ РАМУ

О деловању свештеника Михаила Поповића, *мо-џа ѿрадеге*, кога су ужичани звали „поп Мићо”, мало је сачувано у породичним сећањима, али има података у архивској грађи, коју би требало даље истраживати. Према неким фрагментарно познатим документима, тај наш предак је, изгледа, у лето 1862. године активно учествовао у догађајима што су претходили исељавању Турака. После догађаја код Чукур-чесме у Београду, немири су почели и у Ужицу. Прво су паљене појединачне турске куће, а 25/26. августа у пожару је нестала цела ужичка чаршија као и мноштво турских кућа. Није разјашњено ко је подметнуо пожар, али је сасвим могуће да су то учинили Срби. Међу подстрекачима изазивања пожара и спаљивања турских добара налазио се, изгледа, и поп Михаило. То би се могло закључити из једне његове тужбе против познатог ужичког трговца Илије Неранџића, који му је нанео увреду називајући га „поп паликућа”. Знајући време и околности које су пратиле поменуте догађаје, можемо поверовати да у тој клевети, можда, постоји и неко зрнце истине. На такву мисао нас наводи и потоњи догађај са трагичним крајем, о коме ће бити даље речи.

Михаило Поповић је са супругом Савком, *баба Савом* – како је у породици запамћена, имао шесторо деце – три сина и три кћери. Најстарија је била Марија – Маца, рођена 1. октобра 1849. године. Крштење је обавио Гаврило Поповић, који је истовремено био и кум. Три године касније (15. августа 1852) рођена им је и друга кћи Јока, а кум јој је био Спасоје Перуничих. Први син Илија, који је добио дедово име, рођен је 14. јула 1855. године (кум му је био Спасоје Јовановић), а други син Георгије – Ђорђе рођен је 22. децембра 1857. године. Његов кум био је поп Гаврило. Сед-

мог јула 1860. године рођена је кћи Јулијана – Јуца. Кумовао јој је млађи брат Гаврилов, Алекса Поповић, који ће бити један од најугледнијих ужичких грађана током последњих деценија XIX века а уједно и личност с којом су Поповићи били блиски не само као вишеструки кумови већ и пријатељи. Шесто дете Михаила и Савке био је син Марко, рођен 25. априла 1863. године, кога је двадесет и пет дана касније крстио и кумовао му прота Гаврило Поповић. Рођење најмлађег сина поп Михаило је обележио сађењем бора у дну своје баште, уз саму ограду црквене порте. То племенито стабло имаће у потоњим временима, посебно током прве две деценије XX века, значајну улогу у свакодневном животу Поповића. Бор је растао деценијама, готово читаво столеће, да би се изненада осушио 1947. године. Његов крај, можда само пука коинциденција, имао је вишеструко симболично значење. Нестао је у време када су комунистичким насиљем нестале и све тековине плодног живота и рада Марка М. Поповића. Игром судбине, као дете али и као последњи Поповић, био сам присутан када је суво борово стабло исечено у лето 1951. године.

Од шесторо деце, двојица старијих синова и кћи Јока умрли су као деца и бејашу сахрањени на Белом гробљу. На најстаријој породичној фотографији, снимљеној 1866. или 1867. године, њих нема. Уз оца и мајку стоје Маца – као одрасла девојка од 17-18 година, Јуца – девојчица од око 6-7 година и мали син Марко – коме је тада могло бити око 4 године. Међутим, изгледа да је убрзо за њима умрла и Јуца, не доспевши до младеначке доби.

До праве трагедије у дому Поповића дошло је у јесен 1868. године. Како је остало запамћено у породичној традицији, једног сунчаног дана током прве

Породица проте Михаила Поповића (1866/67. година)

половине октобра, после службе божије, поп Михаило је са својим кумом и побратимом Гаврилом седео у башти његове куће, која се налазила преко пута нове цркве на простору испред, сада бившег, Дома Војске Југославије, на садашњем тргу Светог Саве. Била је то кућа у којој је неку годину раније дочекан и примљен на конак српски књаз Михаило Обреновић. Изненада, док су двојица свештеника разговарала, са брега изнад Слануше опалила је пушка и нашег попа Мићу ранила у ногу. Сматра се да су пуцали турски хајдучи, којих је по околини Ужица било и неколико година након протеривања муслимана. Светили су се за пораз и изгубљену имовину. Можда је поп стога и био изабран као жртва. То само Бог зна. Након рањавања, које по данашњим мерилима није било смртоносно, попу Мићи се рана „дала на зло”. Боловао је шест недеља и преминуо 30. новембра 1868. године. Следећег дана сахрањен је на Белом гробљу, крај своје помрле деце. За гроб му се знало све до Другог светског рата. Због изградње водовода током шездесетих година XX века, у целости је уништено старо српско Бело гробље, на коме је сахрањивање вршено, како изгледа, још у средњем веку.

После смрти Михаила Поповића остала је попадија Сава као самохрана удовица са петогодишњим сином Марком и кћерком Маријом – Мацом. Није познато када се Маца удала, да ли још за очеву животу будући да је већ била навршила осамнаест година, или убрзо након његове смрти. Муж јој је био млад официр, ако се добро сећам по чину поручник, и становали су у Пожеги где је он био на служби. Имали су двојицу синова и живели су у веома срећном браку. Док су деца била мала, *баба Сава* је одлазила у Пожегу да помогне кћерци. Остала је прича

да се једном перући веш на Скрапежу прехладила и да је од тада касније често боловала.

Мацина срећа није дуго трајала. Када је избио српско-турски рат 1876. године, њен муж је са својом јединицом кренуо на Јавор, где су Срби, под командом мајора Илића, успели да зауставе турски продор ка Пожеги. Будући да је дуго био на положају, дошло је време да пошаље новац за отплату некаквог официрског дуга. У немогућности да лично дође у Пожегу, новац је послао по једном војнику-куриру, који је са све поштом и новцем пребегао на турску страну. За нашег зета поручника то је представљало трагедију, јер се сматрало да му је тиме укаљана официрска част. Да би спрао љагу са свога имена, извршио је самоубиство. Причало се да је Маца убрзо пресвисла од туге за њим, остављајући два сирочета. Децу су преузели стричеви и одвели из Пожеге. Тако је са Мациним потомством изгубљена веза. Касније је *geda Марко*, Мацин брат, покушавао да успостави контакт са сестрићима, али у томе није успео.

Изглед наше старе породичне куће у доба проте Илије и попа Михаила може се само замислити, будући да је крајем XIX века она темељно обновљена. Тада је добила изглед који је углавном остао неизмењен до наших дана. О првобитном стању и уређењу старе куће постоје неки трагови у сећањима, а доста тога остало је сачувано и у структури обновљеног здања. Била је то релативно скромна грађанска кућа балканског типа, веома налик на турске стамбене грађевине. Пошто је грађена на падини, према улици је имала високи партер са укопаним подрумом, а према дворишту, у тој истој равни, било је приземље са спратом. У доњој полуукопаној етажи према улици биле су две подрумске просторије, а са супротне

стране налазила се једна велика што се протезала целом дужином куће. Њен под, који је првобитно био од набијене земље или поплочан опекама, издизао се за готово један метар у односу на дворишно тло. Та просторија са два прозора према дворишту, која је касније коришћена као велика кухиња, по свој прилици је и првобитно имала исту намену. На то указује чињеница да је у њеном источном углу постојала у зиду лучно пресведена оцаклија, зазидана крајем XIX века. То је било ложиште где се кувало и пекао се хлеб. Цео приземни део зграде имао је дебеле зидове од камена. Међуспратну конструкцију чиниле су масивне греде, са плафоном од сложених шашовака, над којима је био патос од широких даска на спрату. Греде су биле ослоњене на бочне зидове. На средини велике кухиње, где се на спрату налазио зид између двеју соба, међуспратна греда била је ојачана дрвеним стубом, који је стајао на каменој стопи. Са југозападне стране зграде налазила се отворена веранда, са које се улазило у просторије на спрату. Ту је постојао ходник из кога се, с леве стране, улазило у собу према улици а са десне у две собе према дворишту. Право су водила врата у кухињу, чији су прозори гледали ка улици. Кухиња је била поплочана глеђосаним опекама и имала је такође оцаклију, сличну оној у приземљу, али нешто мању. Зидови спрата били су од ћерпича, а таванице од фино обрађених дрвених шашовака. Прозори су били релативно мали и имали су дрвене решетке – „мушарабије”. Кров је био на четири воде, покривен ћерамидом, какав је остао до нашег времена. Са улице, где је вероватно постојала капија, преко неколико степеника пело се на веранду, а морале су постојати и степенице за силазак у двориште. Ту се испод веран-

де налазио улаз у приземни део куће. Иза куће је било двориште, а даље према црквеној порти налазила се башта где се гајило поврће. Овде је била штала, а сигурно су постојале и помоћне зграде за живину, свињац и др.

Ентеријер просторија сигурно се није битно разликовао од других сличних кућа у Ужицу, које је већ ома лепо описао Љ. Стојановић (*Сћаро Ужице, белешке и усјомене из јог. 1865–1875*, Гласник Географског друштва, Београд 1922, 171). На спрату старе куће, од три собе једна је била гостинска или „велика”, како су је Ужичани звали, вероватно она према улици, где ће и након позније преправке куће остати одаја за пријем гостију. Друге две собе, оне према дворишту, служиле су за спавање. Свакодневни живот одвијао се, као и касније, све до времена које памтим, у великој кухињи у приземљу. Намештаја је у оно време било мало. У собама се спавало на душецима који су увече простирани по поду и преко дана подизани, а гардероба је чувана у сандуцима или је била окачена на зидове. Тешко је рећи да ли је у кући попа Михаила било кревета, који су у оно доба били реткост. За један стари кревет са сламарицом, који памтим у великој кухињи, причало се да је из времена „када је деда Марко био мали”. У истој просторији постојала је и велика клупа, за коју се знало да је припадала попу Михаилу. Она се вероватно некада, као и у другим оновременим ужичким кућама, налазила на спрату у гостинској соби, где је сигурно постојао и велики сто. Све просторије биле су застрте ћилимима и поњавама. У кухињи и на спрату је, и после преправки, све до мога времена, изнад прозора постојала полица на којој су се некада налазили сахани – бакарне калајисане посуде за јело и кување. Од не-

кадашњег посуђа били су тада сачувани само мањи котлић и једна бакарна тепсија. Од огњишног прибора постојале су вериге и лопатица за жар са дугачком тордираном гвоздеом дршком. Када је расељавана наша стара кућа 1958. године, те ствари су или бачене или неком дате, а поп Михаилова клупа поклоњена је ужичкој црквеној општини. Да ли она још постоји, то Бог зна – ја не верујем. Једини његов лични предмет што је сачуван до наших дана јесте штап са лоптастом главом, сада у кући Радмиле Стратимировић, унукe Марка М. Поповића. У старој кући чувао се и бакарни калајисани путир, за који се сматрало да је поп Михаилов, али није искључено да је он већ припадао његовом оцу. Путир је поклоњен старој цркви Св. Марка, где је једно време био изложен.

После смрти Михаила Поповића у кући је остала његова самохрана удовица Сава са малим сином Марком. Будући да свештеничке породице тада нису имале права ни на какву пензију, поставио се проблем њихове даље егзистенције. Очигледно енергична и сналажљива, *баба Сава* је од тренутно расположивог новца, а вероватно и уз помоћ родбине, покрај старе куће подигла још једну, нешто мању кућу за издавање, која је требало да јој доноси ренту. Нова кућа

подигнута је на углу имања, уз сокак који је водио ка цркви. Од веранде старе куће била је удаљена једва два метра, а по распореду просторија била јој је врло слична. Нова кућа је према улици имала два полуукопана подрума, а према дворишту две одаје, од којих је једна вероватно служила као кухиња. На спрату су постојале три собе, ходник и једна мања просторија. Улаз у одаје на спрату вероватно је био повезан са верандом старе куће.

Нова кућа је дуго била издавана. У сећањима Маге Магазиновић, познате српске феминисткиње, сачуван је податак да је она рођена управо у тој кући 14. октобра 1881. године. Годину дана раније кућу је изнајмио њен отац Ристо, чија је жена била из Кремана, од породице Мисаиловића (М. Магазиновић, *Сећања – дејинство у Ужицу*, Летопис Матице српске, год. 141, књ. 395, св. 1/1965/, 60–61). Након њих, ту су становали неки људи који су се касније одселили у Америку. О њима ми је причала *Њејка Цвејна*, али тога више нема у моме сећању.

ШТАП ПРОТЕ МИХАИЛА ПОПОВИЋА

Изглед Ужица.

Поздрав из Ужица.

Ужице на прелазу између XIX и XX века, панорама

УСПОН ПОРОДИЦЕ: МАРКО М. ПОПОВИЋ

Марко М. Поповић, син и наследник попа Михаила, пошао је у основну школу у јесен 1871. године, а четврти разред завршио је 1875. године. У матичним књигама остао је забележен занимљив податак да је као ђак III разреда основне школе кумовао 5. новембра 1873. на крштењу Даринки, кћерци Алексе Димитријевића, писара Суда општине Ужичке. Иако је било предвиђено да настави породичну традицију и оде на даље школовање у Богословију, то није било могуће због сиромаштва у коме је породица живела. Стога је он у својој дванаестој години ступио на столарски занат код неког тишлера, који је имао радњу на Царини крај моста на Глуваћком потоку, уз зграду где се у време српско-турског рата налазила болница. О младости деда Марковој не знам пуно података. Калфа је постао сигурно пре 1882. године, када је кренуо у војску. Служио је у чети Крчагово, Чајетинског батаљона, пука Ужичког. Кући се вратио 1. новембра 1883. године. Иако млад, као хранилац мајке, тада већ вероватно озбиљно болесне, није учествовао у српско-бугарском рату 1885–86. године. Из резерве је у први позив преведен крајем 1892. године. На шестодневној вежби у I чети II батаљона IV пука „Стефан Немања” био је у августу 1898. године, а потом поново током августа 1903, да би следеће године био преведен у III позив. Мајка Сава, коју је он неговао и пазио, преминула је 28. септембра 1889. го-

дине „од изнурености”, како остаде забележено у матичној књизи умрлих.

Не знамо када је *gega* Марко положио мајсторски испит, нити када је отворио сопствену радњу. По свему судећи, то је било крајем осамдесетих година прошлог века. Постоји сачуван документ, од 14. маја 1897. године, у коме он потврђује своју постојећу радњу под фирмом „Марко М. Поповић столар”. Очигледно да је фирма постојала и знатно раније, а крајем XIX века представљала је једну од најпознатијих у Ужицу. Марко М. Поповић био је по свему судећи изузетна личност. Кренуо је практично ни од чега, наследивши мало породично имање са кућом крај старе цркве. Сопственим радом и умећем створио је иметак који му је омогућио да подигне бројну породицу и уврсти се у ред угледних ужичких грађана. Био је то, што бисмо данас рекли, *self made man*, један од оних прогресивних предузетника који су представљали моторну снагу индустријализације и привредног развоја Србије крајем XIX и на почетку XX века. Самосталну радњу основао је у приземним просторијама сопствене куће. Касније, када је одлучио да заснује породицу, закупио је дућане у приземљу суседне Зотовића куће, где је остао до изградње радионице на сопственом имању.

Када је развио посао и стекао неки иметак, а по истеку годину дана од мајчине смрти, одлучио је да

УЖИЦЕ НА КРАЈУ XIX И ПОЧЕТКУ XX ВЕКА:

ВЕЛИКА ПИЈАЦА СА ЦРКВОМ СВЕТОГ ЂОРЂА И ГИМНАЗИЈОМ (ЛЕВО); КАСАПЧИЋА МОСТ (ДЕСНО)

заснује сопствену породицу. Једном приликом у чаршији је угледао наочиту девојку – Даринку, кћер Обрада Церовића, трговца – и решио да је запроси. Она, међутим, Марка није познавала. Касније је причала како се то збило. Једног дана, по повратку из чаршије, отац јој је рекао: „Пољуби баба”. Мислећи да јој је нешто донео, она га запита: „А шта си ми то купио?” На то јој он одговори: „Ништа ти нисам купио, већ сам те дао”. Њено радознало питање било је: „А за кога?” Венчали су се 10/22. фебруара 1891. године и проживели су у срећном браку 37 година, све до Маркове смрти 1928. Кумовао им је Алекса Поповић, вођа Напредњачке странке у Ужицу и један од тада најпознатијих грађана града на Ђетињи. Он је годинама био биран за посланика Народне скупштине. На његов предлог, на скупштинском заседању

одржаном 22. фебруара 1882. године, Кнежевина Србија проглашена је за Краљевину а Милан Обреновић IV за краља Србије. У част тог догађаја, Алекса Поповић је постао први носилац спомен-медаље „Обновиоцима српске краљевине”.

Даринка, *наша баба Дарка* или *Дара*, кћи Обрада и Митре Церовић, рођена је 4. августа 1872. године, по старом календару, а крштена је девет дана касније. Кум на крштењу био јој је Алекса Михајловић, трговац. Њена мајка Дмитра – Митра рођена је у Пљевљима око 1841. године, али је већ као дете, са оцем, који јој је рано умро и мајком Ружицом, дошла у Ужице. Први пут била је удата за Стефана Мићића, рођеног у Чајетини 1834. године, братавца сердара Јована Мићића – од брата Петра – који је био практикант Окружног суда у Ужицу. Са њим је

МАЈСТОРСКО ПИСМО МАРКА М. ПОПОВИЋА

имала сина Саву, рођеног 14. јануара 1867. године, кога је крстио поп Михаило Поповић. Као млада остала је удовица после изненадне Стефанове смрти 7. јула 1868. године. Након очеве смрти Саву је узела родбина, која га је одгајила и извела на пут успешног пословног човека. Он је живео у Обреновцу, где је стекао велико имање. Удовица Митра, уз благослов родбине свога покојног мужа, удала се 21. јануара 1871. године за тада већ временског трговца и удовца Обрада Церовића, рођеног 1825. године. Са њим је родила кћер Даринку 1872, а две године касније и сина Драгољуба, али је на том порођају преминула 21. новембра 1874. године. Новорођени син, који је у матичним књигама забележен као Драгутин, поживео је свега десет месеци – умро је 24. августа 1875. године.

Митрина деца Саво и Даринка, иако су расли одвојено, читавог живота остали су блиски. Саво Мићић је веома волео своју полусестру, а касније је био близак и с њеним супругом Марком, с којим је и пословно сарађивао. Близкост се пренела и на њихову децу, која су на путу ка Београду често свраћала у посету ујаку у Обреновац. У тешким тренуцима за Поповиће, нарочито одмах после Првог светског рата, Саво Мићић умео је и финансијски да помогне. Поповићи су, што је посебно занимљиво, иако нису били у крвном сродству, остали у блиским везама и с другим гранама породице Мићић – сердаровим унуком Јоксимом (1854–1903), адвокатом и председником Првостепеног суда и његовом супругом Зорком (1867–1933), а посебно с њиховом кћерком Обренијом – Бреном, затим са Димитријем Дишом Мићићем (1915–1988), потомком сердаровог брата Јоксима, као и Јеремијом Мићићем (1852–1928), бив. среским начелником и његовом супругом Љубицом

(1857–1915), а нарочито с њиховом поћерком Надом, удатом Пљевљакушић (6. август 1890 – 18. јануар 1970).

После Митрине смрти Обрад Церовић се поново оженио – Станојком, *баба Сџаком*, како су је у породици звали, припростом временском женом (рођ. 1836. у Качеру), која није имала своје деце. Она је малу Даринку подигла као сопствено чедо и у свему јој заменила изгубљену мајку. Уз њу је била и када су се њена прва деца рађала, а помагала јој је у свему све до своје смрти. Умрла је у ужичкој болници пред поноћ 13. новембра 1896. године „од изнурености”, што ће рећи старости, у својој шездесетој години. Само месец дана касније, 14. децембра исте године, умро је и Даринкин отац Обрад. Обоје су сахрањени на Доварју, тадашњем новом ужичком гробљу, на месту где ће касније бити подигнута породична гробница Поповића.

Породична кућа Даринке Церовић, *наше баба Даре*, налазила се крај Коштичког потока, на истој парцели где је данас дом Вајовића. Била је то скромна кућа, са високим кровом под шиндром, уз коју се налазила и чесма. Наличила је осталим кућама у суседству и, како ми је Цвета причала, некада је била турска. Када су Стака и Обрад умрли, имање је требало да наследи кћи Даринка. Међутим, како се причало, због високе наследне таксе, али и очевих дугова, изгледа, она се наследства одрекла, па је то скромно имање припало општини. Касније га је откупио један од суседа – Сретен Вајовић, отац Василија, будућег зета Поповића. Из Даринкине родитељске куће, осим нешто мало ствари, понета је и породична икона св. Ђорђа, колорисани бакрорез, која је у кући Поповића сматрана сопственом славском иконом. Она се, у истом значењу, деценијама

СТЕВАН МИЋИЋ СА СУПРУГОМ МИТРОМ
(ДРУГИ ПУТ УДАТОМ ЦЕРОВИЋ),
МАЈКОМ ДАРИНКЕ ПОПОВИЋ (ОКО 1865. ГОДИНЕ)

МАРКО М. ПОПОВИЋ (ОКО 1903. ГОДИНЕ)
ДАРИНКА ЦЕРОВИЋ, УДАТА ПОПОВИЋ (1890. ГОДИНА)

ВЕНЧАНА СЛИКА МАРКА И ДАРИНКЕ ПОПОВИЋ
(22. ФЕБРУАР 1891. ГОДИНЕ)

поштовала у кући писца ових редова, последњег наследника Поповића, а сада се налази у дому Павла Каврана, сестрића Марка Ђ. Поповића.

Марко М. Поповић је са супругом Даринком имао деветоро деце – двојицу синова и седам кћери. Најстарија кћи Цвета рођена је 30. децембра 1891. године († 1958). Две године касније (1893) рођена је Митра – Мица. Поживела је само пет година и од запаљења мозга умрла је 17. децембра 1897. Исте године родила им се и трећа кћи Косара – Коса, али је умрла од дифтерије још као беба (20. маја 1898). Међутим, након тог губитка Бог их је благословио рођењем четврте кћери Марије – 20. марта 1898 године († 1978). Кум на крштењу био јој је млади Владимир Владе Поповић, посинач кума Алексе, а име је добила очигледно по најстаријој очевој сестри. Коначно, 25. јула 1900. године родио им се син Михаило – Миле, који је крштен дедовим именом. Кумовао му је опет Владе Поповић, тада ученик VIII разреда Реалке. Три године касније, 6. априла 1903. рођена је пета кћи Драгиња († 1991), која је, из сујеверице – јер су им кћери умирале, добила и надимак Ронђа – „име од грда”, како се у народу каже, па ју је стога ретко ко током њеног дугог живота звао крштеним именом. Већ следеће године (1904) рођена је и шеста кћи Јелена – Јела, која је поживела само три године. Умрла је од великог кашља 3. маја 1907. године, уочи Ђурђевдана. И опет су се у породици Поповића у истој години смењивали туга и славље. Господ је давао, али и узимао. На Младенце 9/22. марта 1907. године рођен је *мој оџац*, Ђорђе – Ђоко, други син Поповића. Најмлађе дете у породици била је седма кћи Ружица – Ружа, рођена 17. јануара 1909. године († 1991). Поред сопствене деце, из једног од околних села Марко

М. Поповић је усвојио и удружио сироче – Миљојку – Миљу, рођену 1893. године († 1982).

По заснивању сопствене породице, током последње деценије XIX века, *деда Марко* је темељно обновио стару породичну кућу. Према Цветином казивању, у то време кућа је била доста трошна. Неки од зидова су се стога морали презиђивати, а у целости је измењена и дрвенарија. Направљени су нови, нешто већи прозори, по два у свакој соби, и замењена су сва врата. Распоред просторија у приземљу остао је исти. Стара велика кухиња добила је дрвени под, као и намештај који је одговарао оновременим потребама. Оцаклија је зазидана и заменио ју је шпорет, а касније, када је изграђен градски водовод, уведена је вода у кућу и спроведена канализација до оближњег потока. Међутим, вода за пиће увек је доношена са чесме код старе цркве. У северном углу велике кухиње, где је некада била оцаклија, постављен је умиваоник, бетониран је под и простор за умивање и купање уређен је тако да се могао затворити завесом или параваном. Један од подрума, онај на прилазу великој кухињи, служио је за чување намирница. Ту се налазио и велики комарник, а знатно касније и „ајскасн”, претеча фрижидера.

Приликом обнове куће на спрату су остале две собе према дворишту, док је главна преправка изведена на делу према улици. Ту је стара гостинска, „велика соба” продужена на рачун кухиње, која је остала релативно мала. Некадашња зимска кухиња коришћена је као помоћна просторија, а касније је ту постављен и умиваоник. Стара оцаклија је сачувана и ту су Поповићи, за живота *деда Марка*, на Божић спаљивали Бадњак. Преко дрвеног патоса, на целом спрату постављен је крупан паркет, који је био

Марко М. Поповић са супругом Даринком и кћери Цветом (1892. година)
 Михаило М. Поповић као дете, са њим (око 1903. године)

Драгиња и Ружа, кћери Марка и Даринке Поповић (1910. година)
 Ђорђе и Ружа, деца Марка и Даринке Поповић (око 1911. године)

ЦВЕТА И МАРИЈА, КЋЕРИ МАРКА И ДАРИНКЕ ПОПОВИЋ (1914. ГОДИНА)

застрт ћилимима и вуненим стазама. У собама су се налазиле тучане пећи, које нису имале зидане оцаке, већ су им чункови излазили кроз таваницу директно на таван. У време пре увођења електрике коришћене су гасне лампе. Будући да *geda Марко* није волео смрад петролеја, изнад лампи у свакој од просторија била је постављена уска лимена цев, нека врста чунка, кроз коју су гасови излазили на таван.

У кући Поповића је с посебном пажњом била уређена „велика соба”, намењена пријему гостију. Коришћена је релативно ретко, углавном о слави и празницима. Била је лепо намештена, у духу епохе која

је окончана избијањем Првог светског рата. У средишњој соби, између прозора, налазило се канабе, пресвучено црвеним плишом, испред којег су били овални бидермајер сто и округле столице без наслона. На бочним зидовима налазили су се фото-портрети, рађени према фотографијама у Пешти 1906. године. На левом зиду, у средини је било велико огледало, са одговарајућим сточићем, а са страна су стајали поменути портрети Даринке и Марка. На супротном, десном зиду били су, једнако рађени, портрети *geda Маркових* родитеља – попа Михаила и Савке, а у углу икона са заједничком представом светог Ђорђа и

СЕСТРЕ ПОПОВИЋ НА ВЕРАНДИ ПОРОДИЧНЕ КУЋЕ

СТАРА КУЋА ПОРОДИЦЕ ПОПОВИЋ,
ПРЕ РУШЕЊА

Фото-портреты Даринке и Марка М. Поповића (1906. година)

светог Илије, са кандилом што је висило са дрвеног плафона. Ту су се налазили и једна комода, у среди-ни, а лево и десно у угловима мали сточићи. Било је сигурно још неких комада намештаја и слика, али то у свом некадашњем поретку није доспело до мога времена. Знам само да је ту негде висила и фотогра-фија *дединој* пријатеља проте Ђурића.

У оквиру обнове куће највеће промене претрпела је веранда. Већ дотрајала и трошна, првобитна веран-да је порушена и изграђена је сасвим нова, затворе-на, између старе и нове куће. Уређена су и двоја но-ва врата према улици, као и степенице којима се излазило на веранду и силазило у приземље. Тиме су биле повезане обе куће и омогућено је коришћење оне новије, која није тада обнављана, за потребе све веће породице. Та нова веранда била је пуна цвећа и личила је на својеврсну стаклену башту. Између два прозора налазио се велики сат, на средини је био сто са столицама, а уз један зид стајао је орман у коме су чувани часописи и новине. Током топлог дела годи-не ту се одвијао породични живот и примале су се посете. Зими је за то обично служила велика кухиња у приземљу. У летњим месецима породица се оку-пљала и око бора у дну баште, где се под његовом крошњом налазио сто, као и мањи вењак.

У истом раздобљу када је обнављана кућа, током последње деценије XIX века, Марко М. Поповић раз-вијао је своју пословну делатност. Марљиво радећи и штедећи, успео је да стекне капитал и да, уз хипо-текарни кредит, подигне 1899. године модерну про-страну зграду за своје Столарско предузеће – односно Радионицу, како је у породици скромно називано – које је и међу Ужичанима било познато. Било је то пространо правоугаоно здање, покривено бибер црепом, грађено фугованом опеком, са халом у при-земљу и посебним радним простором у поткровљу. Уз главну грађевину подигнута је за смештај грађе пространа надстрешница, којом је имање преграђе-но и издвојено кућно двориште од преосталог дела баште према црквеној порти. У дворишту, према су-седном имању, подигнута је приземна зграда са две просторије за потребе шегрта и калфи. Поред те згра-де налазила се и посебно грађена пространа висока штала, а до ње, ка башти, био је свињац. Поповићи су, док деца нису поодрасла, имали краву, а као и друга суседна домаћинства, држали су свиње и живи-ну за сопствене потребе, које, с обзиром на бројност породице, нису биле мале. *Деда Марко* је повремено држао и коња, али он му је, колико знам, служио само за јахање, будући да сопствене кочије нису имали.

Славска икона Поповиѣа, са представом светог Ђорѣа, породичног заштитника;
колорисани бакрорез (друга половина XIX века)

Славски свећњак и кадионица из ужичког дома Поповића

ФОТО-ПОРТРЕТ ПРОТЕ
МИЛАНА Ђ. ЂУРИЋА

Ужичка хидроцентрала са водопадом (почетак XX века)

ПОСЛОВНИ УЗЛЕТ ПОПОВИЋА

У време када је грађена зграда Радионице, на иницијативу Малише Атанацковића основано је Акционарско друштво, са циљем да у Ужицу подигне Ткачницу и хидроцентралу за електрични погон машина. Тој групи предузимљивих ужичких грађана, међу којима је био и кум Алекса, прикључио се и Марко М. Поповић, кога је са Атанацковићем везивало блиско пријатељство и кумство. Камен темељац за хидроцентралу под Ужичким градом поставио је краљ Александар Обреновић 3. маја 1899. године. У међувремену, започета је и градња саме Ткачнице. Струја је кренула већ 2. августа наредне године, а ускоро је са радом почела и Ткачница. У прво време, међу акционарима је било извесних несугласица око развојне концепције новог предузећа. Марко М. Поповић био је уз Малишу Атанацковића – оснивача, председника Управног одбора, али и свог личног пријатеља. У Управни одбор Ткачнице он је изабран 1904. године и од тада је стално биран у то највише управно тело Акционарског друштва, чије је акције поседовао и краљ Петар II. Као један од седам чланова тог одбора, који је биран сваке године, Марко М. Поповић био је увек међу онима с највећим бројем гласова. Потпредседник Управног одбора постао је непосредно пред Светски рат и на том положају остаће све до своје смрти. У пракси се сматрало да ово предузеће практично воде Малиша Атанацковић

и Марко М. Поповић. Поред бројних других послова, под њиховим руководством извршена је реконструкција јаза хидроцентрале под Градом 1909. године. Према неким сачуваним признаницама, види се да су њих двојица уплаћивали Управи Фондова Краљевине Србије одређене обавезе Ткачнице. Тако је у септембру 1907. године уплаћено 632,65 дин, а у мају 1908. године 135 динара.

Године 1907. Ткачницу је посетио и благословио митрополит Србије Димитрије, са владиком жичким Савом. Следеће године (1908) Марко М. Поповић имао је част да са осталим члановима Управног одбора дочека и проведе по свим одељењима Ткачнице престолонаследника Александра, који је том приликом Радничком фонду приложио 100 динара у злату. Исте године забележена је и посета ђенерала, касније војводе Радомира Путника и Симе Лозанића, бившег министра и председника Српске краљевске академије.

У току Првог светског рата Ткачницу су преузеле аустроугарске окупационе власти. У том раздобљу Акционарско друштво претрпело је велике штете, посебно због пљачке сировина и одношења готових производа. Пред крај окупације умро је и Малиша Атанацковић, па је у том тешком времену, све до скупштине акционара 1919. године, послове водио потпредседник УО Марко М. Поповић.

Марко М. Поповић (лево), Малиша Атанацковић (седи) и нн

Ужичка ткачница, општи изглед и унутрашњост погона

Од 24. фебруара 1920. године *geda Марко* је, поред функције потпредседника, коју је задржао до смрти, био и председник Радничког фонда Ткачнице. На то место није изабран случајно, јер се знало да је он био човек увек спреман да помогне у невољи. У породичној архиви сачувана је једна дирљива дописница упућена лично Марку М. Поповићу из Скопља (8. децембра 1912. године), у којој га М. Бучуровић, војник минерске чете, моли да му се да позајмица од 30 динара из Радничког фонда Ткачнице, јер му је породица остала без средстава за живот.

Цела деценија после Светског рата била је обележена врло интензивним ангажовањем *geda Марка* у управљању пословима Ткачнице. Он је активно учествовао у разрешењу проблема што су настали када је Управни одбор Ткачнице повећао цену струје, која није била мењана од почетка рата. Месни одбор грађана је протествовао, а у спор се умешала и Народна

скупштина Краљевства СХС. Из Београда су послали Д. Лапчевић и А. Ђорђевић, а у име Ткачнице за преговоре су били одређени Марко М. Поповић и Љ. Смиљанић. Спор је решен у корист Месног одбора, али су на крају цене ипак биле повећане. Неколико година касније, на седницама УО Ткачнице 11. марта и 9. јула, Марко М. Поповић био је овлашћен да води послове око изградње нове хидроцентрале у Турици, односно да разматра понуде за градњу као и измене пројеката. Крај радова на том новом и значајном ужичком електроенергетском објекту он, нажалост, није дочекао.

Уз активно ангажовање око послова Ткачнице, Марко М. Поповић је пуну пажњу поклањао и сопственом столарском предузећу. Иако нешколован, он је међу првима у Ужицу схватио значење порука проф. Ђорђа Станојевића, пријатеља и доброг познаваоца дела Николе Тесле, који је предочавао изузетан

Марко М. Поповић (око 1911. године)
Столарско предузеће Марка М. Поповића – Радионица (око 1925. године)

значај и перспективе коришћења електроенергије и био идејни творац хидроцентрале на Ђетињи. Чим су потекли први киловати, већ 1901. године, у кући Поповића засијале су сијалице. Међутим, што је још важније, *деда Марко* је за своју новоподигнуту зграду Радионице планирао набавку машина на струју. Године 1904, осим Ткачнице, само је још Столарско предузеће Марка М. Поповића било опремљено машинама на електрични погон. Будући да је потрошња струје расла услед набавке нових машина, Управни одбор Ткачнице одобрио му је 1907. године коришћење допунске струје само у вечерњим сатима, као и суботом и недељом. Те године плаћао је за струју паушално – по 5 динара месечно.

Марко М. Поповић путовао је повремено послом у Београд. Све до 1912. године, када је Ужице добило железничку везу са престоницом, путовало се колима са запрегом, преко Косјерића и Ваљева до Забрежја, а одатле лађом за Београд. На тим путовањима обично се заустављао у Обреновцу, где је живео Саво Мићић, *баба Дарин* брат, са породицом – супругом Љубицом, синовима Стеваном, старијим и Ратољубом – Рашом, најмлађим, као и кћерима Драгом, Јулијаном и Загом. Саво, оновремени богати трговац, неговао је блиске везе са сестрином породицом. Марку се јављао са својих пословних путовања у Солун, у који је још у турско време (пре 1912) ишао да продаје волове, или из Беча, где је јуна 1913. године боравио са децом Стевом и Драгом. Са ујаковом родбином, осим оца, била је посебно блиска Цвета, а потом и Мара, која је о празницима током студија одлазила у Обреновац. Са Цветом, која такође на путу за Београд није заобилазила Обреновац, дописивале су се ујна Љубица као и Савине кћери Зага и Јуца. Коре-

спонденција је посебно била интензивна док се Зага налазила на школовању – прво у Берлину и потом у Бечу 1922–23. године.

Ради набавке машина, али вероватно и послова Ткачнице, *деда Марко* је више пута одлазио у иностранство. Боравио је у Прагу, а зна се да је био и на Светској изложби у Бриселу 1910. године. У породичној архиви сачувани су проспекти са те изложбе, а том приликом купљена је и једна нова машина – електрична бургија, коју сам запамтио пошто је још била у погону почетком педесетих година XX века. Тада се крај ње налазио и један дребанг, за који ми је казивано да му је дрвену конструкцију радио лично *деда Марко*. Нажалост, не знам којим је још машинама располагала Радионица пре Првог светског рата. Неке од оних које се виде на сачуваним фотографијама набављене су тек 1923. године.

Марково предузеће имало је сопствени погон за прераду односно распилавање обле дрвене грађе још током прве деценије XX века, али је због њене повећане потрошње у раздобљу од 1910. до 1912. набављано прерађено дрво и из стругаре Ткачнице. У том периоду, све до почетка Светског рата, израђивани су серијски дрвени делови за седла и столице као и грађевинска столарија. Не знам у којој је мери произвођен намештај. За то су постојали услови, будући да се располагало машином за израду „драклованих“ делова, без којих се није могао замислити оновремени намештај. Према породичној традицији, све покућство Поповића рађено је у *дединој радионици*. Нешто од тога намештаја још увек је сачувано. Битне промене у производњи наступиле су у ратним годинама, посебно током 1914–15. Жртве на фронтима и бројни људи које су покосиле епидемије

МАРКО М. ПОПОВИЋ СА КЋЕРИМА ДРАГИЊОМ И РУЖОМ
И ПОСЛОВОЋАМА СТОЛАРСКОГ ПРЕДУЗЕЋА (ДРУГА ДЕЦЕНИЈА XX ВЕКА)

СТОЛАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ МАРКА М. ПОПОВИЋА – КАЛФЕ, ШЕГРТИ И РАДНИЦИ

условили су преоријентацију на израду мртвачких ковчега. Да ли је и у ком обиму Радионица радила током аустроугарске окупације, није ми познато. Вероватно је обим производње био знатно смањен, а бројна породица Марка М. Поповића преживљавала је скромно и у немаштини.

Ни прве послератне године нису биле лаке за обнову производње у Радионици. Нешто кредитима, а нарочито обвезницама ратне штете, обновљене су старе машине и набављене нове, те је тако покренута производња. Најперспективнијим предузетницима стигла је и државна помоћ. У Ужицу су је добили браварска радионица Срећка Кондића и столарски погон Марка Поповића. Нови развојни програм овог предузећа била је специјализација за израду намештаја и „тонетових” столица од буковог дрвета. Државна помоћ састојала се у добијању кредита, давању повољних услова за сечу дрвета у државним шумама и ослобађању од појединих пореских обавеза у току финансијског стасавања.

Колико је било запослених у Столарском предузећу Марка М. Поповића, није ми познато. Касније, после *гегине* смрти, број је варирао, као што ћемо видети, између осам и дванаест. Посредно се може закључити да су била запослена два-три мајстора, уз одговарајући број шегрта и калфи. Повремено, посебно у ранијем раздобљу које се протезало негде до првих година XX века, радио је и *гедо Марко* лично. Касније, његова улога је била превасходно у руковођењу и организацији производње, како у свом предузећу тако и у Ткачници.

Марко М. Поповић био је један од дванаест ужичких грађана који су 21. марта 1922. године основали Ужичко индустријско друштво. Циљ Друштва била

је изградња објеката за прераду коже, вуне и предмета од дрвета. Убрзо након емитовања акција од по 5000 динара подигнута је Фабрика кожа у селу Врела, између Севојна и Крчагова, али је посао ишао траљаво. Да би се санирали губици, у фебруару 1929. године пуштено је нових 20.000 акција по 100 динара. Ту је био уложен и знатан капитал *баба Дариној* брата Саве Мићића из Обреновца. Као Акционарско друштво та је фабрика пропала 1934. године и продата је, тако да су дугови намирени али је пропао уложен акционарски капитал. Био је то један од крупнијих пословних промашаја Поповића. Мноштво акција од по 500 динара са купонима дивиденди за период 1924–1939. г. и оних по 100 динара од 1930. до 1944. године остало је у породици као безвредни папир (купон за 1935. годину носи потпис Ђорђа Поповића).

У вези са акционарским положајем и уложеним капиталом било је и чланство Марка М. Поповића у управи Ужичке трговачке банке, коју су углавном сачињавали исти људи који су управљали и Ткачницом. Он је био и у Управном одбору Занатског удружења, где га видимо на једној групној фотографији. Поред тих разних привредних функција које је обављао, *гедо Марко* је био члан или добротвор и разних удружења. Припадао је соколској организацији од њеног оснивања, а током двадесетих година налазио се и у управи Соколске жупе у Ужицу. Био је члан и Планинарског друштва. Ужичка Трговачко-занатлијска омладина доделила му је 19. јула 1924. године Диплому као свом добротвору. Као посебно признање за рад на привредном развоју Ужица, Марку М. Поповићу уручена је 1907. године „Златна медаља за грађанске заслуге”, којом га је одликовао краљ Петар II Карађорђевић.

МАРКО М. ПОПОВИЋ
КАО СОКОЛСКИ ЧАСНИК (1924. ГОДИНА)

МАРКО М. ПОПОВИЋ СА ЗЛАТНОМ МЕДАЉОМ
ЗА ГРАЂАНСКЕ ЗАСЛУГЕ (1923. ГОДИНА)

Марко М. Поповић се није бавио политиком, али није био незаинтересован за друштвена збивања. Која су му опредељења била у младићкој доби, тешко је рећи. Судећи по блискости и кумовским везама са Алексом Поповићем, могло би се претпоставити да је био симпатизер напредњака. Међутим, изгледа да ипак није било тако. Близкост са протом Миланом Ђурићем и, нарочито, свакодневна плодна сарадња са Малишом Атанацковићем указивале би на то да су његова опредељења током владавине последњег Обреновића била на страни радикала. На то би можда могле да укажу и изразите симпатије према Карађорђевићима у време њиховог изгнанства. Сећам се Цветиних прича у вези са Креманским пророчанством, о коме је и *деда Марко* понешто знао у време када је оно било разлог за полицијски прогон. Можда се о његовој страначкој припадности најбоље може судити на основу пригодног текста који је поводом смрти Марка М. Поповића објавила радикалска *Самоуправа* у децембру 1928. године.

Уз истицање да је био цењен и уважен грађанин Ужица, потпредседник ужичке Ткачнице и „члан свих националних и хуманих друштава”, даље се каже: „Поч. Марко је од своје ране младости припадао Народној Радикалној странци и на њеном организовању и ширењу до последњег тренутка радио је без претензија. За такав плодан рад био је врло цењен и уважен, и Радикална странка смрћу Марка Поповића губи једног од најагилнијих и најзаслужнијих чланова.”

Пратећи текућа збивања, деда Марко је пасионирано читао новине и часописе. У његов дом стизали су *Полиџика*, *Пијемонџи*, *Шџамџа*, *Мали Журнал*, *Вечерње Новостџи*, *Беоџрадски Дневник*, затим часописи *Нови Живоџи*, *Здравље*, *Четџник-Савезник*, *Срџски соколски џласник*, као и календари Српске цркве и *Народних новина*. На баба Дарино име стизао је часопис *Домаћџица*. Да ли је она имала времена да га чита, будући да је, иако писмена, била окупирана кућним пословима, сада је тешко рећи.

БАЊСКА ЧАША
МАРКА М. ПОПОВИЋА

Из библиотеке Марка М. Поповића: Санитетски зборник из 1881. године

Алатке коришћене у Столарском предузећу Марка М. Поповића

Столица и сточић произведени у Столарском предузећу Марка М. Поповића

Породица Марка М. Поповића (1923. година)

Породични и друштвени живот Поповића

Осим пословним обавезама, *деда Марко* је био посвећен и својој бројној породици. Бригу о кући и деци водила је његова супруга Даринка. Њих двоје представљали су узоран пар. Сам Марко имао је господствено држање. Од младићких дана волео је да се лепо облачи и веома је полагао на свој изглед. Носио се према грађанској моди онога времена и у чаршију је излазио увек уредно и модерно одевен. Гардеробу је углавном куповао приликом одлазака у Београд, а тај обичај је касније пренет и на његову децу.

Волео је да му и супруга лепо изгледа, па ју је разним пригодама обдаривао накитом. Она је у свечаним приликама носила српску грађанску ношњу – сомотско либаде, свилену кошуљу са везеном марамом и дугачку сукњу. На глави је имала тепелук са бисерима и плетеницу са дијамантским прстеном, а све то је придржавала златна грана са дијамантима. Око врата је носила дугачак златни ланац са сатом, на коме се налазио монограм. Када је пролазила чаршијом, знатижељници су – кажу – излазили на прозоре да је виде. О томе како су изгледали Марко и Даринка Поповић сведоче сачуване фотографије. Занимљиво је да су Поповићи волели да се фотографишу, па је стога остао сачуван читав низ старих фотоса као сведочанстава минулих времена, од којих нас деле не само деценије већ више од читавог столећа.

Поред обавеза у кући, које су јој биле главна преокупација, *баба Дара* је, што би се данас рекло, била и друштвено ангажована, како се то и очекивало од жена из угледних ужичких породица. Она је учествовала у раду управе Занатске школе за обучавање женске деце, била је чланица Женског друштва, као и дугогодишњи члан Кола српских сестара. Неко време налазила се и у управи те националне хуманитарне организације. Посебна почаст била јој је указана 1922. године када је, с још неколико угледних ужичких госпођа, била позвана у Београд на венчање краљице Марије и краља Александра II Карађорђевића. Последње њено ангажовање у званичним приликама било је поклоничко путовање делегације Ужичана 1935. године на гроб краља Александра на Опленцу.

Деца Даринке и Марка Поповића расла су у патријархалној домаћинској средини, окружена родитељском љубављу и међусобно привржена. Старија деца бринула су о млађој, будући да је међу њима разлика у годинама била знатна. Ту је посебну улогу имала најстарија кћи Цвета. Приликом одлазака у Београд она је куповала гардеробу и материјале. Тако, на пример, она из Београда 22. марта 1911. године честита сестри Ронђи осми рођендан, жалећи што неће моћи да је обуче за Врбицу и упућује молбу мајци да јој за ту прилику „купи шешир са тегет пантљикама”.

Даринка Поповић (око 1905. године)
 Цвета, кћи Марка и Даринке Поповић (1911. година)

Пред одлазак делегације српских госпођа
на венчање краљице Марије и краља Александра II Карађорђевића,
Даринка Поповић у трећем реду одозго, седма слева (1922. година)

МАРКО М. ПОПОВИЋ СА ПОРОДИЦОМ ПОД БОРОМ У БАШТИ,
УЗ ОГРАДУ СТАРЕ ЦРКВЕ (19. АВГУСТ 1913. ГОДИНЕ)

У мају 1913. године Цвета је поново ради куповине у Београду. Јавља мајци да бира шешир, али не може да се одлучи, будући да јој је скуп – коштао је 20 динара. Како је Цвета рано научила да шије, отац јој је купио „Сингер” машину, коју је она чувала све до своје смрти. Целог живота шила је сестрама и браћи, а потом и нама, њиховом потомству. И у време када се имало новца и касније када је наступило време беде, у дому Поповића живело се штедљиво. Облачили су се лепо, али доста тога шивено је код куће.

Деца Поповића била су музикална. Цвета и Мара, и касније Миле певали су у познатом хору „Златиборска вила”, основаном 1909. године. И Ђоко је већ лепо певао. Као музикална породица Поповићи су имали и грамофон са плочама. Међутим, породични инструмент била је виолина. Свирала је Цвета, па потом и Ронђа, а инструмент је чуван као породична реликвија намењена једном од унука – Ружином сину Војиславу. Нажалост, одмах после ослобођења 1944. године ту виолину запленио је Добривоје Видић Бајо, један од комунистичких руководилаца Србије.

Школовање деце било је један од важних чинилаца у животу породице Марка М. Поповића. За разлику од његове привредне делатности, где је био изузетно прогресиван и са визијом технолошког напретка, у погледу школовања потомства тешко се ослобађао патријархалних навика средине из које је потекао. Тако је Цвета, најстарија кћи и очева љубимица, а сигурно њихово најталентованије дете, остала осуђена за даље школовање. После завршене основне школе, где је била одличан ђак, није јој омогућено да иде у гимназију. За ужичку женску децу на почетку XX века то је било неприлично. Младе девојке ва-

љало је припремати за удају, па је Цвета дата у женску занатску школу, где је научила да шије. Слична судбина чекала је и њену неколико година млађу сестру Мару, такође одличног ђака. Међутим, овога пута умешала се мајка Даринка, која је и сама завршила само основну школу, схвативши да би била велика грешка не школовати талентовану кћер. И тога лета 1909. године, док су се деца налазила на Златибору, у Рибници, мајка Дара успела је у својој намери. Убедила је мужа и тврдокорни Марко је попустио. У јесен исте године Марија Поповић уписала се у II разред гимназије. Био је то догађај који ће изменити Марков патријархални став према школовању женске деце. Да ли због гриже савести или нечег другог, он је покушао да исправи неправду намету Цвети, али било је касно – за гимназију је она већ била престарила. Ипак, послао ју је у Београд, где је школске 1910/11. године у Српској музичкој школи учила виолину у класи проф. Ј. Зорка. Становала је код Мићића, односно Брене и њене мајке Зорке, у Улици краља Александра 82. Остало је нејасно зашто је после завршене прве године напустила школу и вратила се у Ужице. Миле и Ронђа редовно су школовани, колико су то ратни услови дозвољавали. Мара је VII разред гимназије учила 1917/18. године у окупираном Београду, да би коначно матурирала 1919. године у Ужицу. Миле је матурирао, полажући приватно, две године касније, а 1922. матурирала је са успехом и Ронђа. За разлику од старије деце, двоје најмлађих били су лоши ђаци. Размажени, а делом и ометени ратом, с муком су се пробијали кроз школу. Дирљива су Марина писма из Београда у марту и априлу 1918. године у којима брине како је Ђоко са школом и да ли је поправио оцене. Слично

Деца Марка и Даринке Поповић: Михаило, Марија, Ружа, Цвета, Ђорђе и Драгиња
(око 1913. године)

Деца Марка и Даринке Поповић са рођацима (1914. година)
Драгиња, Михаило, нн, Цвета, нн, нн, седе Марија и Ружа (1915. година)

пише и у фебруару 1920. године. Миле из Прага, у јуну 1921, обећава Ружи лопту ако поправи оцене, што важи и за Ђока, коме такође припрема нешто лепо. Но, сва та пажња није имала битног утицаја. Ђоко је с муком завршио нижу гимназију. Након тога морао је да стекне и квалификацију столарског заната, како би касније, као један од наследника, могао да води очево Столарско предузеће. Како је изгледало то учење заната може се само замислити. *Деда Марко* сигурно није могао бити задовољан, јер је Ђокова квалификација стечена тек 1929. године и била је, како изгледа, само формална. Он се тим послом никада није бавио. Најмлађа кћи Ружа похађала је Учитељску школу, коју је завршила после очеве смрти. Напустила је родитељску кућу и отишла на службу

прво у Међеђу, а затим у Средњу Добрињу и потом у Косјерић.

Школовање деце у годинама после Првог светског рата представљало је за породицу велики издатак. Године 1919. Цвета се запослила као шеф писарнице у Окружној финансијској управи, где је радила две-три године, док се породичне финансије нису консолидовале. Исте године Мара се уписала на Филозофски факултет у Београду, где је 1923. године са успехом дипломирала под а) Антропогеографију и Географију, б) Етнологију и Етнографију и в) Историју Срба и Археологију. Исте године постављена је за суплента, а 29. фебруара 1924. године за професора Државне реалне гимназије у Ужицу. У марту 1927. године положила је и професорски испит. Своју

Кћери Марка и Даринке Поповић:
Драгиња и Ружа (око 1926. године)

Синови Марка и Даринке Поповић:
Михаило и Ђорђе (око 1927. године)

професорску каријеру наставила је у Ужичкој гимназији све до пензионисања. Син Миле, уз велика надања породице, кренуо је на Грађевински факултет у Прагу, јер тада код нас сличне школе није било. Провео је тамо две године, али без већег успеха.

Становао је са вршњаком и ужичким комшијом Јосипом Туцовићем. За издржавање му је од куће слато по 1200 круна месечно, што није била мала сума. Године 1923. Миле прелази у Београд да ту настави студије на управо основаном Одсеку за грађевину

Високе техничке школе, односно Техничког факултета. Студије је одужио, али је зато у друштвеном животу престонице био врло активан. Поред осталог, био је и један од оснивача Удружења студената Ужичана и Рудничана у Београду 1926. године. Миле је био омиљен међу колегама. Такође, сматран је за доброг практичара. Остало је забележено да је радећи пројект дрвеног моста, код проф. Драг. Спасића, применио нека решења која су представљала значајне иновације. Нажалост, не завршивши студије, на којима му је преостао само дипломски испит, морао је да крене у војску, где га је затекла и очева смрт. Налазио се у Школи резервних официра, из које ће изаћи као резервни потпоручник. После успешно завршене матуре, на студије у Београд кренула је и трећа кћи Поповићевих, Драгиња – Ронђа. Уписала је Правни факултет, али јој, нажалост, није било суђено да студије заврши. У Београду је тада био на студијама и Васко Вајовић, Ронђина симпатија још из гимназије. Забављали су се и излазили заједно, што је по мишљењу њеног брата Мила било недолично. С друге стране, ни *дега Марку* та веза није била по вољи, па је одлучио да Ронђу врати у Ужице. Уместо Права успела је да заврши курс за административног чиновника.

Лета, односно школске распусте, породица Марка М. Поповића проводила је обично на Златибору, у Рибници. Ту су се налазиле брвнаре где се окупљала млађарија и из других имућнијих ужичких породица. Остајало се и по два месеца. Из Ужица се полазило рабацијским колима, на која су товарени шпорет, душеци и постељина, посуђе и потребан провијант. На колима су се возила само млађа деца, док су сви други ишли пешке. Пут од тридесетак километара

трајао је цео дан. Са децом је увек била мати Дара, док је отац Марко за то време остајао у Ужицу и само их је повремено обилазио, долазећи на коњу. На основу сачуване преписке и фотографија може се закључити да им је боравак на Златибору био врло угодан. Приређивале су се различите забаве, а једна таква, о којој су чак и новине писале, била је у августу ратне 1915. године. То је, изгледа, био и последњи породични боравак у Рибници.

Одлазило се и у Врњачку Бању. Захваљујући једној фотографији из 1906. године, сазнајемо да је тада тамо боравила Цвета са женскињем из фамилије Мићића. Била је ту Брена, сердарова праунука, са мајком Зорком, затим Љубица са поћерком Надом, па Дишова мати и друге. У Врњцима је Цвета била и 1915. године. После рата, у августу 1920. године, Мара и Цвета летују на Златибору – у вили „Здравље” на Краљевим водама. Током лета почело је да се одлази и на море. Тако у августу 1921. године Цвета борави у Цриквеници, у хотелу *Royal*, а у априлу 1925. у Сплиту, у пансиону *Schiller*.

Породица Марка М. Поповића била је доста друштвена. Ишло се на славе, а за Ђурђевдан јој је кућа била пуна гостију. Славило се три дана. На трећи дан – Марковдан, домаћинов имендан, после литургије у старој цркви долазило је ужичко свештенство. Био је то посебан вид почасте некадашњој свештеничкој кући. *Дега Марко* је не само сарађивао већ и пријатељевао са Малишом Атанацковићем, Михаилом Зотовићем, који је једно време био окружни начелник, затим с протом Миланом Ђурићем, поп Лазом Лапчевићем, кум Алексом Поповићем, па затим Станићима и Захарићима, као и с другима чија имена нисам попамтио.

Михаило М. Поповић на излету (око 1924. године), десно горе
Ђорђе М. Поповић (са качкетом) на Златиборским Краљевим водама (1927. година), десно доле

На путу за Златибор

Нарочито друштвена била је Цвета. Веома блиска била је са Обренијом Бреном Мићић, која је сматрана блиском рођаком. После очеве смрти, Брена се са мајком Зорком преселила у Београд, па су се виђале преко лета када су Брена и њена мајка долазиле у Ужице или у породичну кућу – сердаров конак у Чајетини. Цвета и Брена водиле су и интензивну преписку, од које је понешто сачувано. Тако у октобру 1908. Брена јавља да су у Београду демонстрације, да се припрема рат и да се гимназијалке уписују у Црвени крст за добровољне болничарке. У лето 1912. Цвета честита Брени положену матуру, а годину дана касније, у децембру 1913. године, Брена пише из Женева, где је уписала студије медицине. По окончаном рату, у новембру 1919. Брена се јавља из Монпељеа, срећна што наставља студије, које завршава, изгледа, већ 1922. године. Те исте године рађа сина Милорада, чији отац у међувремену умире. Њих две остају изузетно блиске и касније, све до Цветине смрти. У међувремену, Брена је као млад лекар радила у Ужицу, а потом је са сином прешла за Београд, где је постала супруга ђенерала Милосава Живковића. Блиске везе све до својих последњих дана Цвета је гајила и са Надом, поћерком Јеремије Мићића, која је била удата за инж. Милана Пљевљакушића (1877–1932). Била је то занимљива и врло колоритна особа, коју сам често виђао током свог детињства. Од родбине, Цвети је био близак и Илија Јовановић (1895–1920), млађи син *тешка* Анке, блиске рођаке по очевој линији, чији степен сродства нисам запамтио. Ова несрећна жена сахранила је обојицу синова – старији Александар умро је на Виду у двадесет трећој години, а млађи Илија непосредно после рата, од шпанске грознице. Анка је умрла 1926. године, заве-

штавши сву своју имовину, као велики добротвор, Колу српских сестара.

Поред особа које су сматране родбином, Цвета је имала шири круг пријатеља с којима се дружила и дописивала. Све до почетка двадесетих година XX века најприснија је била са Милевом Марић. Са њом је заједно радила и као добровољна болничарка. У преосталој кореспонденцији сачувано је више имена личности о којима сада не знамо много. Помињу се и пријатељи – Миша Бућић, Доб. С. Ракочевић, арт. поручник, Св. С. Савић, Јов. С. Марјановић, затим неки Света, као и Никола Кокорина, који себе назива рођаком. Неки од њих сигурно су били и Цветини удварачи. Цвета је сентиментално била наклоњена Миливоју Миши Марићу, брату њене другарице Милеве. Симпатије су биле обостране и сматрало се да ће та веза бити окончана браком. А онда су наступили ратови, прво балкански а потом велики Светски рат. Марић је као резервни официр у њима активно учествовао. По окончаним ратовима, та веза је још извесно време потрајала, а онда је дошло до раскида. Време које су појели ратови као и људска злоба учинили су своје. М. Марић је кренуо за богатим миразом и удомио се у породици београдских власника хотела „Праг”. У тој целој ујдурми важну улогу имала је његова сестра Милева. Понижена и тешко повређена, Цвета је одлучила да се не удаје. Остала је до краја живота у родитељској кући бринући о мајци, браћи и сестрама, а затим и њиховом потомству.

О друштву и пријатељима остале деце Поповића ја мало знам. *Мој ојџац* Ђоко имао је широк круг другова и пријатеља. Споменућу само једног – Михаила Грбића Калча, Ђоковог вршњака и пријатеља из ра-

ЦВЕТА ПОПОВИЋ У ДРУШТВУ ПРИЈАТЕЉИЦА
(ОКО 1913. ГОДИНЕ)

ЦВЕТА ПОПОВИЋ И МИЛЕВА МАРИЋ (1913. ГОДИНА)

ног детињства. Отац му је био Илија Грбић, пријатељ *деда Марков*, иначе власник хотела „Златибор” и првог биоскопа у граду. Како је рано остао без оца (1921), Калчо је почео да занемарује школу, коју је на крају једва завршио.

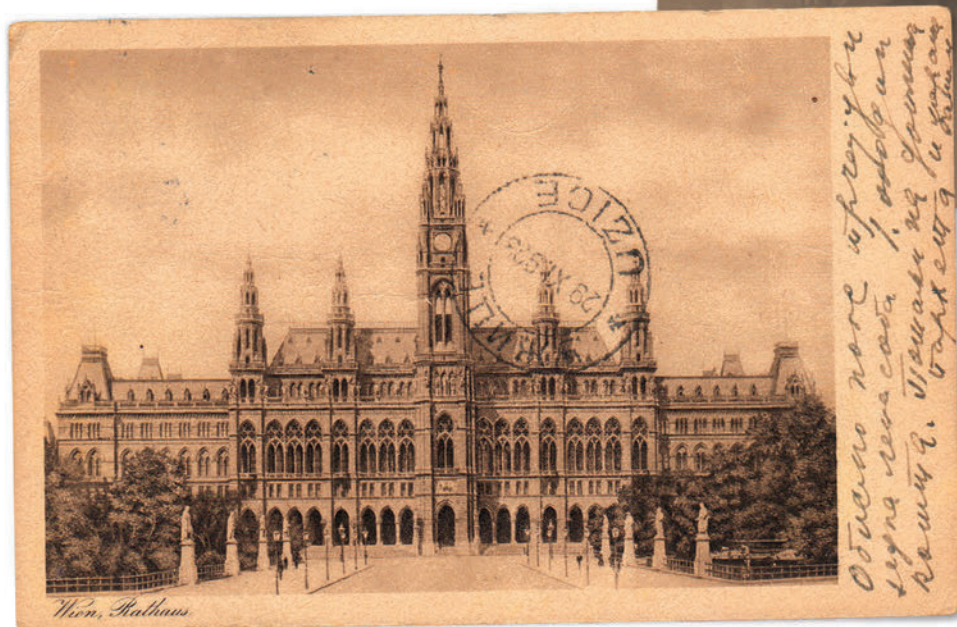
Његова страст у раним младићким годинама биле су први аутомобили, који су после Светског рата стигли у Ужице. Слична интересовања имао је и Ђоко, па су њих двојица силно време проводили са општинским шофером Мишом Јовановићем Слањом. Калчо је тако и научио да вози, а ни Ђоко није остао поштеђен те вештине. Предузимљивији и слободни-

ји, Калчо је чак повремено возио угледне Ужичане – окружног начелника М. Зотовића и ондашњег министра просвете Мишу Трифуновића. Тек што је навршио осамнаест година (1926), решио је да купи сопствена кола – форд кабриолет. Како ми је причао пред своју смрт, жирант на меници за ту инвестицију био му је Марко М. Поповић, Ђоков отац. У знак захвалности, Калчо је Марка са супругом Даринком возио једном приликом у Бајину Башту када је тамо ишао и начелник Зотовић. Сећао се како је мало недостајало да се на једној кривини преврну, али све се, срећом, добро завршило.

Из преписке Цвете Поповић:
дописна карта упорног удварача

Из преписке Цвете Поповић:
дописна карта тетке Љубице из Беча

ЦВЕТА ПОПОВИЋ (на задњем седишту, лево) СА ПРИЈАТЕЉИМА, ПРЕД ПОЛАЗАК НА ИЗЛЕТ

ЦВЕТА ПОПОВИЋ (ПРВА ДЕСНО) КАО БОЛНИЧАРКА, СА РАЊЕНИЦИМА (1913. ГОДИНА)

ПОРОДИЧНЕ ПРИЛИКЕ У РАТНИМ ВРЕМЕНИМА

Породични мир Поповића на почетку XX века пореметили су наступајући ратови. У септембру 1912. године ноћну тишину Ужичана нарушили су општински добошар и звоњава звона са обе цркве. Окупљеном народу прочитан је краљев указ о општој мобилизацији, а потом и објави рата Турској. Младићи из Цветиног друштва јавили су се у своје јединице. Од њих су стизале вести о концентрацији трупа на граници и о првим успесима Српске војске. Св. Савић, матурант Трговачке академије, јавио се са положаја код Прибоја. Са положаја на Јавору писао је 6. октобра 1912. године Михајло Марић, који се затим у децембру исте године јавља из околине ослобођеног Пријепоља, почетком маја 1913. из Пљеваља, а у септембру и октобру исте године из Скопља. Са положаја на Кадикеју, код Једрена, Јов. Марјановић честитао је целој породици нову 1913. годину. Доб. С. Ракочевић, артиљеријски поручник јавља се 24. октобра 1912. са положаја пред Битољем, почетком фебруара 1913. из Призрена, а у новембру исте године из Дебра. У том драматичном и славном времену Цвета одлази у рат као добровољна болничарка. И Брена се у то време јавља из Краљева да креће за Скопље. После победе над Турцима настаје краће затишје и Цвета је међу рањеницима у Артиљеријској касарни у Ужицу. Крајем маја 1913. године Цвети пише из Велеса неки Добра, који наговештава нови рат и пози-

ва је да буде спремна да поново ради као болничарка. Већ у јуну започеле су са Бугарима борбе, које су брзо окончане захваљујући ефикасним српским победама. У августу 1913. године Цвета и Мара, са Миливојем и Милевом Марић, боравиле су у Прибоју и новоослобођеним областима у Полимљу. За заслуге у балканским ратовима, указом краља Петра II од 1. октобра 1913. године, добровољна болничарка Цвета М. Поповићева одликована је „Крстом Милосрђа”. Одликовање јој је месец дана касније из Дебра честитао пријатељ – арт. поручник Д. Ракочевић.

Годину дана касније Цвета је поново на дужности добровољне болничарке, а на тој дужности прикључује јој се и сестра Мара. Почео је Први светски рат. Мушки чланови породице у њему нису активно учествовали – отац Марко био је прешао већ педесету годину, а синови још нису били стасали за пушку. Са зебњом су очекиване вести са фронтова. Цвети стижу војничке дописнице из ровова. Током октобра јој више пута са положаја око Колубаре стижу вести од М. Марића, а поручник Д. Ракочевић користи прилику да се јави из тек запоседнутог Вишеграда 10. октобра 1914. године.

Слом у јесен 1915. наступио је изненада. Породица Марка М. Поповића није дочекала аустроугарску војску у Ужицу. Породичне драгоцености, међу којима су биле и сребрне кашичице са баба *Дариним*

Војничка дописница из Скопља, упућена Цвети Поповић (1913. година)

СРЕБРНЕ КАШИЧИЦЕ СА МОНОГРАМОМ ДАРИНКЕ ПОПОВИЋ – НЕСУЂЕН РАТНИ ПЛЕН

Војничка дописница из ВЕЛЕСА, упућена Марку Поповићу (1913. година)

монограмом, сада код писца ових редова, закопане су у подруму старе куће. Сви заједно избегли су у Чачак, где их је затекла окупација. По повратку у Ужице, Марко М. Поповић био је ухапшен и једно време држан у затвору. Након тога је пуштен, али је са још десетак угледнијих ужичких грађана узет за таоца. У неизвесности, сваког дана очекујући могућу егзекуцију, провео је три дуге ратне године. Финансијски

оронула, породица је једва преживљавала, што веома речито показује једна фотографија из тог времена. Ипак, смогла је снаге да Мару пошаље у Београд да настави гимназију. Било је то опасно и дуго путовање преко Сталаћа, који је тада био под бугарском окупацијом. Дедина Радионица није претрпела непосредну штету, осим што је однето нешто алата. Међутим, Поповићи су присуствовали тужном чину

Породица Поповић, изнурена ратом (1917. година)

када је са старе цркве скинуто звоно, које су Аустријанци однели и претопили.

Током прве послератне деценије, као што је већ напред речено, кренули су послови и поправило се финансијско стање, а већина деце изашла је на свој пут. Марко М. Поповић, вољен у породици и уважаван као угледни грађанин Ужица, могао је бити задовољан. То је овековечено на последњој заједничкој породичној фотографији од 16. новембра 1923. године. Након тога, деца су полако почела да се разилазе. Поћерку Миљу удомио је 1924. године. Она се удала за

опанчара Васу Драшкића (1890–1989), а чича Марку, како га је звала, родила је прво двоје унучади – Првослава (1925) и Драгослава (1927). Три године касније (6/19. јуна) удала му се кћи Марија за инж. Александра Осипова (1890–1950), а убрзо потом и млађа кћи Драгиња – Ронђа, која је пошла за Василија Васка Вајовића (1902–1963), тада професора Ужичке гимназије. Избор млађе кћери није био по вољи оцу Марку, али љубав је упркос томе победила. Међутим, *деда Марку* није било суђено да ужива у мирној старости. Почео је да болова, а у лето 1928. године пао је с

коња и неколико месеци провео је у постељи. Преминуо је 22. децембра исте године. Следећег дана, испраћен од родбине, пријатеља као и бројних грађана Ужица, уз опело више свештеника, сахрањен је на гробљу Доварју, уз гробове својих рано преминулих кћери. За породицу је то био тежак ударац. Старији син Михаило налазио се у школи резервних официра, а млађи Ђорђе, безбрижан и посвећен свету аутомобила, није био припремљен за сложене обавезе наслеђених послова.

Већ крајем децембра 1928. године Марков млађи син Ђорђе изабран је у Управни одбор Ткачнице. Два месеца касније, у фебруару 1929, Михаило и Ђорђе оглашени су за наследнике имања Поповића, уз обавезу да се старају о мајци Даринки и да удеме тада још неудате сестре Цвету и Ружу. У породици се сматрало да је у тренутку када су наследници преузимали наследство, неким малверзацијама, капитал Поповића у акцијама Ткачнице смањен, што би сада било тешко проверити. У то време Миле се налазио у војсци, а Ђоко је преузео послове – како у Ткачници, тако и у наслеђеном Столарском предузећу.

Први његов званичан наступ као члана Управног одбора било је отварање нове хидроцентрале у Турици 29. маја 1929. године. Био је то завршетак подухвата у који је његов отац Марко уложио велику енергију али чији крај није доживео да види. Исте (1929) године, у договору са Милом, Ђоко ступа у ортаклук са Јосипом Шојатом, имућним индустријалцем, који је тада у Ужицу већ поседовао „Аутоматски млин” на Ракијској пијаци. Уз Радионицу, која је након *дегине* смрти задржала званично име Столарско предузеће „Марко М. Поповић” и која је остала у искључивом поседу наследника, на преоста-

лом делу имања Поповића, некадашњој башти до црквене порте, основано је ново ортачко предузеће које је регистровано под именом „Стругара и Фабрика паркета Ј. Шојат и Браћа Поповић”. Према сачуваном пројекту, види се да је оно обухватало цео простор од дворишта куће до порте, искључујући само стару зграду Радионице и једну надстрешницу што се налазила на рубу дворишта при сокаку. На месту старог *дегиној* магацина грађе, између Радионице и штале, подигнута је нова зграда где су смештене „паркет машине” (велика и мала), које је покретао електромотор. У продужетку, све до јужног руба Радионице, налазила се пространа хала, чија је једна страна првобитно била отворена. Ту су биле смештене машине стругаре. Због недовољног напајања струјом, као погон за та постројења служила је посебна парна машина. Она се налазила у једном анексу уз јужни калкан старе Радионице, где је био смештен и велики парни котао, чешке производње (марке „Жишков”) и притиска 4–6 атм, који је као полован откупљен од Ткачнице. Уз ограду порте налазила се посебна зграда у којој је постојало постројење за кување односно парење буковине, док су на спрату биле канцеларије предузећа. Детаљи тог ортачког аранжмана нису ми познати, али пресудно, по свему судећи, било је Шојатово учешће са готовим капиталом. У првој години рада у новим условима послови су се успешно одвијали и ново предузеће је добро кренуло. Следеће (1930) године очекивао се Милов повратак из војске и брз завршетак његових студија. Непосредно пре тога, млађи брат Ђоко је средином априла 1930. године кренуо на одслужење војног рока у Марибор, одакле ће се вратити кући тек 14. јануара 1931. године.

Михаило Поповић (бела блуза) у војничкој униформи (1929. година)

Сахрана Михаила М. Поповића у Ужицу (лето 1930. године)

У међувремену, породицу Поповић задесила је нова трагедија. Михаило – Миле, демобилисан као резервни официр, вратио се кући већ тешко болестан. Прехлада стечена у војсци прерасла је у милијарну туберкулозу, којој у оно време лека није било. После краћег боловања он је преминуо 8/21. јула 1930. године. Приређена му је војна сахрана, уз присуство бројних пријатеља и грађана. За породицу је то био страховит и изненадан ударац, од кога се његова мати Даринка и сестра Цвета никада нису опоравиле. До краја живота у њиховом облачењу преовладала је боја жалости.

Након Милове смрти Поповићи, који за разлику од других угледнијих ужичких породица нису придавали много значаја пажљивом уређивању гробова својих ближњих, подигли су породичну гробницу, према нацртима зета, инж. А. Осипова. Али ни тада

посао није потпуно довршен. Ланци између стубића никада нису постављени, а мермерни надгробни споменик подигнут је тек 1958. године, и то новцем добијеним од продаје старе породичне куће – гест симболичан, али и тужан. Године 1934. Саво Мићић је посмртне остатке својих родитеља Стефана и Миотре као и бабе Ружице и полубрата Драгољуба пренео са тада већ давно напуштеног старог Белог гробља на Доварје и ту им уредио гроб, који је писац ових редова до краја живота одржавао. Слично се очекивало и од Поповића. Међутим, гробови попа Михаила, његове супруге Саве и њихове деце остали су на Белом гробљу, изложени бугарском пљачкању 1944. године и коначном уништењу шездесетих година XX века, када су ужичке власти, без икаквог пијетета, у целости уништиле то старо српско гробље ради грађења резервоара за воду.

Старо ужичко гробље – Бело гробље (уништено током шездесетих година XX века)

Доварје – ужичко гробље

Ужице, Улица Милоша Великог (тридесете године XX века)

После Милове смрти, као једини наследник имовине Поповића остао је млађи син Ђорђе – Ђоко. Од некада бројне породице, у старој кући остао је само он са мајком и сестром Цветом. По повратку из Пљеваља, у октобру 1931. године, у дом Поповића – у такозвану нову кућу, у којој ће остати све до 1937. и пресељења у свој нови дом – сместили су се привремено и Осипови: Марија са супругом Александром и сином Михаилом. Рођен 28. маја 1930. године, непуну два месеца пре ујакове смрти, Михаило је понео његово име. Као по неписаном правилу судбине, догодило се већ по трећи пут да се у кући Поповића у једној години споје радост рађања и туга смрти. И у породици Вајовића радосни догађаји потискивали су тугу за изгубљеним ближњима. Непуну годину после *деда Маркове* смрти, у септембру 1929, рођен им је старији син Драгош, а након две године и млађи Владан. Кћерка Јелка, као најмлађе дете Вајовића, дошла је на свет нешто касније, године 1935. Потомци најмлађих чланова породице Марка М. Поповића рађаће се током четврте деценије XX века, али о томе касније.

За разлику од свога оца, веома вредног и предузимљивог, његов наследник Ђорђе М. Поповић обављао је страшно и са ентузијазмом најчешће оне послове у којима је налазио уживање. Ни остале није занемаривао, али у њих није улагао ону стваралачку

енергију коју је могао. Активно је учествовао у раду Управног и Надзорног одбора Ткачнице све до конфискације тог предузећа 1945. године. Сфера његових интересовања било је електронапајање погона. Године 1935, за програм даљег проширења Ткачнице, уз председника и потпредседника Управног одбора, именовани су Ђ. Поповић, тада члан Надзорног одбора, затим директор Ф. Шнајдер, као и управник електричног одсека А. Еренберген. Тај значајан програм завршен је 8. фебруара 1936. године.

На ванредној скупштини акционара од 9. маја 1937. године, која је узбуркала духове у Ужицу, дошло је до расцепа у дотадашњој управи Ткачнице. Разлог је била измена правила која је требало да омогући да инж. Здравко Ђурић, из Београда, иначе син проте Ђурића и поседник већине акција предузећа, заузме одговарајуће место у новој управи. На страни тог предлога била је група са инж. Д. Мојовићем, ген. директором на челу (Андреја Мирковић, М. Смиљанић, Ђ. Поповић, Д. Вукосављевић и Веселин Јанковић, комерцијални директор), која је поседовала 97.618 акција, док су против предлога били дотадашњи председник Управног одбора П. Костадиновић и осталих пет већих акционара – са 65.000 акција. Већинска група образовала је нову управу, а на следећој годишњој скупштини на чело УО дошао је највећи акционар – Здравко Ђурић.

Ужице, општи изглед (тридесете године XX века)

Поред послова у Ткачници, Ђорђе Поповић био је ангажован на континуираном вођењу послова на слеђеног предузећа. Према неким сачуваним платним списковима види се да је у Столарском предузећу „Марко М. Поповић” радно време трајало десет сати, а да су исплате вршене недељно. Мајстор је зарађивао 6,40 динара на сат, калфа 3 динара, а шегрт 2,5 динара. У мају 1931. године радило је осам–десет радника, а преко лета, све до септембра, број се сводио на двојицу мајстора и двојицу калфи. У пуној радној сезони, на пример у јануару 1932. године, било је десет запослених – три мајстора, исто толико калфи и четири шегрта. Занимљиво је приметити да је

у то време као мајстор радио и Ј. Шибер, комунистички активиста, који је 1928. године деловао у Ужицу а потом био извесно време у интернацији. Немам податке о томе да ли је он и раније радио у Радионици, нити су ми познате Ђокове побуде да једну такву субверзивну личност држи у свом предузећу.

Паралелно су текли и послови у ортачкој фирми, која је од 3. новембра 1930. године пословала под новим називом „Фабрика паркета Јосиф Шојат и Ђорђе Поповић”. Какви су били почетни резултати и у којој мери се на пословање одражавала економска криза што је обележила почетак четврте деценије века, да се закључити посредно. У то време, Фабрика

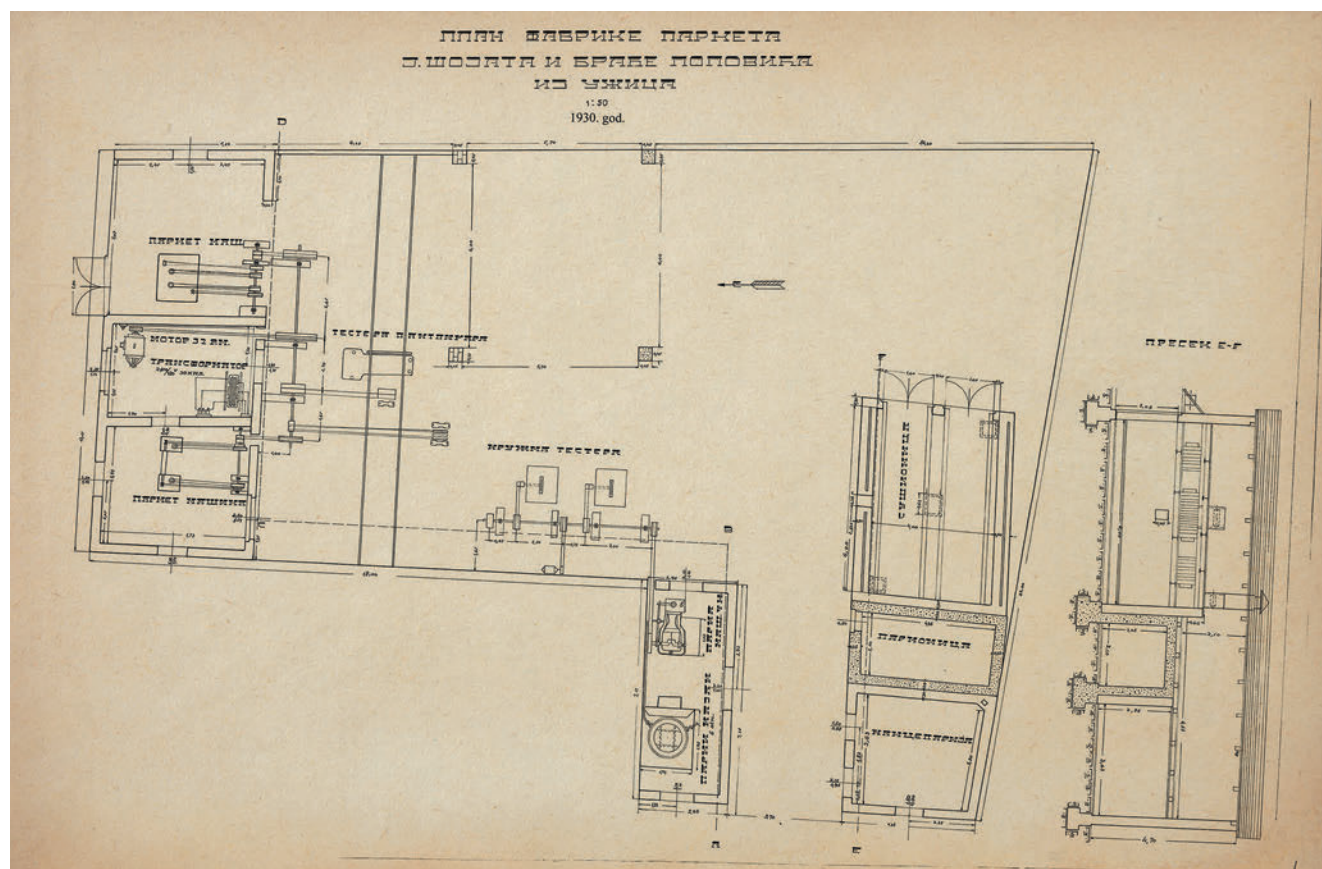

Ђорђе Ђоко М. Поповић (1930. година)

Ђорђе М. Поповић са сестрићем Михаилом Осиповим (1932. година)

Ђорђе Поповић и Јосиф Шојат (око 1930. године)
Унутрашњост Столарског предузећа са машинама (око 1930. године)

ФАБРИКА ПАРКЕТА Ј. ШОЈАТ И БРАЋА ПОПОВИЋ (СТОЛАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ), ОСНОВА
(ОКО 1930. ГОДИНЕ)

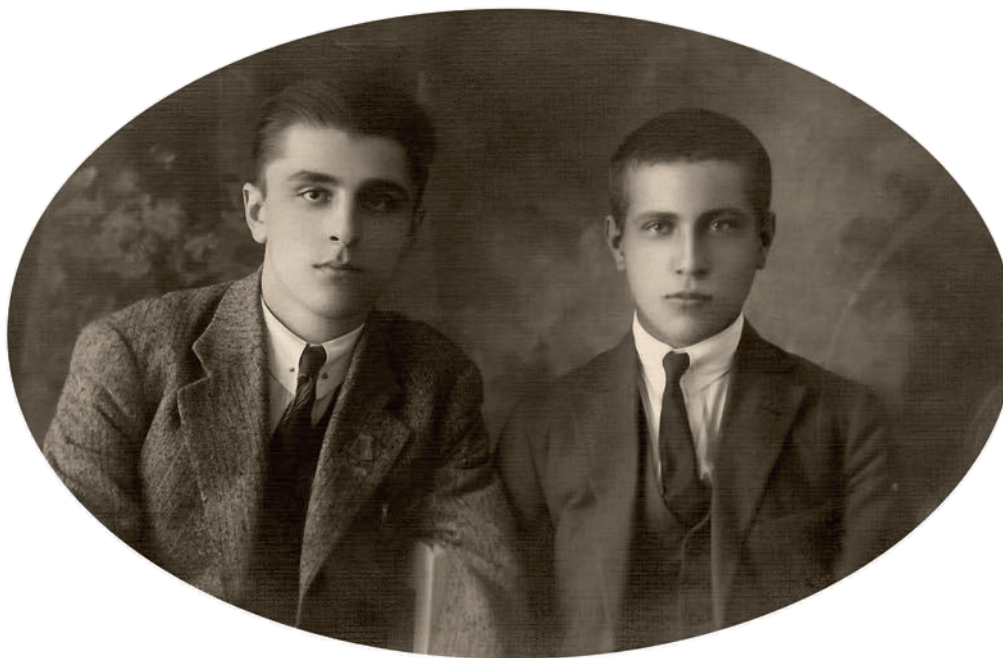
ФАБРИКА НАМЕШТАЈА ЂОРЂА М. ПОПОВИЋА, РЕКЛАМНА РАЗГЛЕДНИЦА
ПАТЕНТ-ОЛОВКА И МАКАЗЕ ЂОРЂА ПОПОВИЋА

паркета Шојат–Поповић и Столарско предузеће Ђ. Поповића спадали су, уз Фабрику муниције Ј. Пошингера и, наравно, Ткачницу, у највеће потрошаче струје у Ужицу. То би указивало на озбиљан обим производње. Крајем 1929. године Фабрика паркета успела је у захтеву да јој се смањи цена струје. Али касније, када је у октобру 1930. и јануару 1931. тражена нова цена струје од 1,5 дин. за киловат, као и ослобађање од плаћања кирије за трансформатор, УО Ткачнице је то одбио. Сличан захтев за ослобађање од кирије за трафо, каблове и бројило одбијен је 1931. и 1932. године и Столарском предузећу Ђорђа Поповића, који је тада био члан Управног одбора Ткачнице – поступак незамислив у наше време, али јасно сведочанство о поштовању правила здраве економије. Иначе, у годинама кризе забележен је знатан дуг Фабрике паркета Шојат–Поповић за утрошену електроенергију. Године 1931. износио је 66.635 динара, да би се 1933. и почетком наредне године свео на 40.000 дин, али до почетка Другог светског рата није био у целости измирен. Поређења ради, у истом раздобљу је Аутоматски млин Ј. Шојата дуговао чак 140.000 дин.

Столарско предузеће Ђ. Поповића наставило је углавном наслеђен производни програм, у коме је примат имала грађевинска столарија. Средином тридесетих година XX века дошло је до преоријентације на израду ролетни, те се и име фирме мења у „Предузеће за израду ролетни Марко М. Поповић”. Убрзо потом, мислим већ 1936. године, дошло је до разортачења, па је Ј. Шојату исплаћен његов део у заједничком предузећу. Две фирме на имању Поповића спајају се у једно предузеће, које даље послује под називом „Фабрика паркета и ролетни – Ужице”. Од

1937. године, поред израде паркета и ролетни, почиње и производња намештаја. За увођење новог програма нарочито је био заслужан мајстор Карло, уметнички столар, који је код Ђ. Поповића радио све до рата. У том раздобљу, некадашња велика отворена хала претворена је у затворену. Ту су пренете неке од машина из старе зграде Радионице, а набављене су и нове. Уграђен је и нов систем за увлачење и избацивање струготине и дрвене прашине, а инсталирани су и нови вентилатори. Како би се повећао радни простор, стара надстрешница за складиштење грађе на рубу дворишта, према сокаку, замењена је новим зиданим објектом – „малом радионицом”.

У Предузећу Ђорђа Поповића била је посебно занимљива и значајна производња ваздухопловних једрилица. Идеја за овај подухват потекла је од Михаила Грбића Калча (1903–1998), очевог друга из детињства. Желећи да постане пилот, Калчо је, будући већ раније избачен из школе, приватно завршио V и VI разред гимназије како би, одлазећи у војску, могао да буде примљен у пилотску школу. У међувремену, Калчов земљак А. Станојевић, потоњи директор „Утве”, основао је 1931. године у Београду једриличарску групу „Девети”. По одслужењу војног рока групи се као пилот-поручник прикључио и Калчо, који је на земунском аеродрому опробао једну једрилицу типа „Летећи ђаво”, рађену према немачким нацртима. Са плановима те једрилице Калчо долази у Ужице и ту са Ђоком оснива прву једриличарску групу „Златибор”. Вођа им је био Калчо, а секретар Божо Киш. У свом столарском предузећу, са одличним мајсторима, Ђорђе Поповић организује израду прве једрилице. После два месеца мукотрпног рада, једрилица је била завршена и регистрована код Ваздухопловног

Ђорђе М. Поповић и Калчо Грбић (1924. година)

савеза Краљевине Југославије, добивши ознаку К1-УУ. Потом је у деловима транспортована до Доварја. Ту је, уз присуство бројних грађана, Калчо обавио пробни лет спустивши се до Крчагова. Након неколико летова једрилица је пребачена на Златибор, на Смиљанске закосе, где су услови за падинско летење били изванредни. На Златибору је у то време једриличарску школу имао Академски аеро-клуб, који је користио двоседе типа „Цеглинг“. Предузимљиви Ужичани су свој једносед заменили за тај двосед, којим су у више наврата летели у Крчагово. До почетка рата израђено је у Предузећу Ђорђа Поповића неколико једрилица-двоседа за Академски аеро-клуб на

Златибору и центар у Панчеву. Производња једрилица је *моме оцу* сигурно причињавала велико задовољство, али нисам сигуран да је то био профитабилан посао.

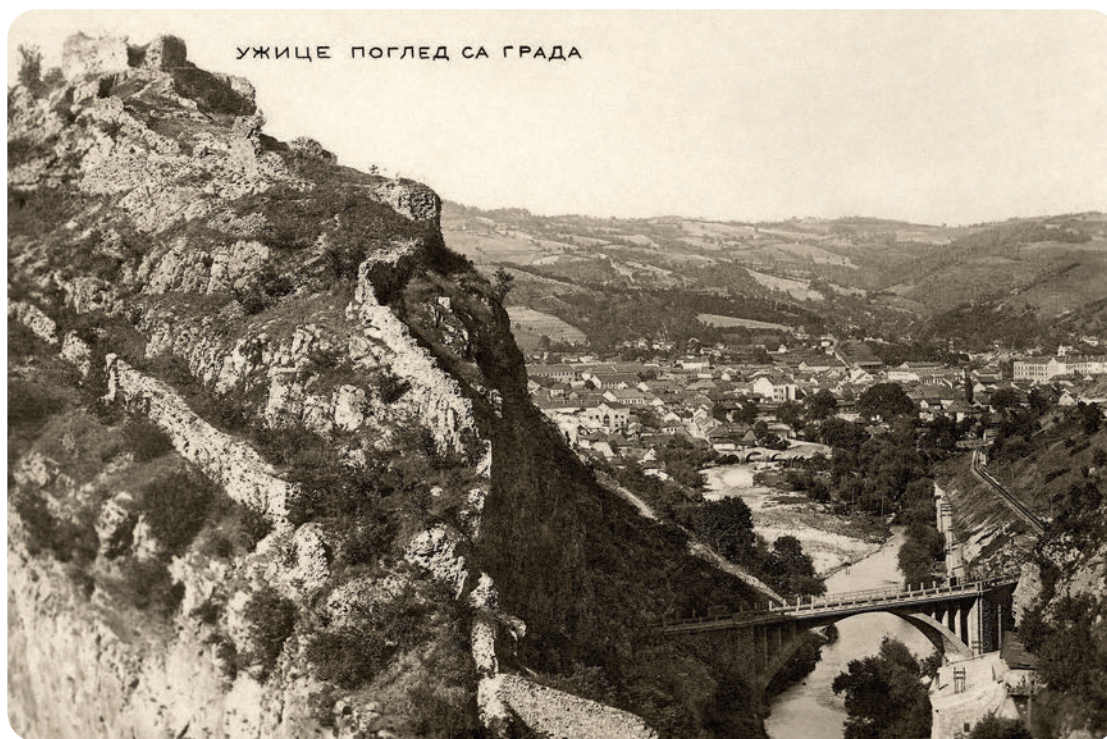
Ђорђе Поповић, висок и стасит, важио је за лепог човека. Као и његов покојни отац, облачио се елегантно и с великом пажњом, пратећи модне трендове свога времена. Увек је излазио у оделу са краватом. Носио је шешир, а преко ципела камашне – модни детаљ онога времена. Имао је велики круг пријатеља и у друштву је био омиљен. Волео је да ужива у свим чарима живота. Судећи по бројним сачуваним фотографијама, често је био окружен лепим девојкама.

Столарско предузеће Ђорђа М. Поповића, израда једрилице „летећи ђаво“ (1935. година)

Једрилица „летећи ђаво“ изложена на градском тргу (1935. година)

Једрилица „летећи ђаво“ на Златибору – Ђорђе Поповић у средини (1935. година)

Поглед са Ужичке тврђаве на град и околину (тридесете године XX века)

У својим двадесетим годинама имао је аутомобил, једно време ортачки са Калчом. Од тог аутомобила преостао је до *мојих* дечачких дана само фини овални емајлирани знак Ауто-клуба Краљевине Југославије. Волео је да путује колима са друштвом. Често се одлазило на Златибор – Краљеве воде или у Рибницу, али се путовало и даље, по Црној Гори и приморју, посебно Боки Которској или ка Дубровнику. Касније је возио мотоцикл марке *Indian*, са приколицом – „корпом”. Њиме је одлазио у Пљевља и даље ка Ђурђевића Тари, у време грађења чувеног моста. О њего-

вим путовањима сведоче бројне фотографије, будући да је имао фото-апарат и радо га користио. Више пута одлазио је послом за Београд и том приликом свраћао је у „Грчку краљицу”, ондашње омиљено састајалиште Ужичана, где је и упознао своју будућу супругу.

Путовао је и у иностранство. Био је у Прагу, а у лето 1931. године боравио је у Паризу. О томе је остала забележена и цртица-анегдота у сећањима једног Ужичанина: „Данас ће пробати једрилице израђене у радионици Ђока Поповића на Царини, најбољи

КАФАНА – ВАЖНА УЖИЧКА ИНСТИТУЦИЈА;
ЂОРЂЕ ПОПОВИЋ – С ДЕСНЕ СТРАНЕ, СА ШЕШИРОМ И КРАВАТОМ

Излет у Рибницу – Ђорђе Поповић у првом плану (1928. година)

На Златибору – Ђорђе Поповић други слева (1928. година)

Ђорђе Поповић на мотору (Добрун, 1937. година)

српски једриличари... Помисао на једрилице, једриличаре и летење, учиниће да за трен одлетим и до Париза, до Ајфелове куле. А не ради се о мени него о Ђоку Поповићу. Био је то угледни и утицајни Ужичанин, а добар и предусретљив човек. Свима је био значајан Ђоков протеже. Нису му дали мира разним молбама. Отишао стога Ђоко чак у Париз да одахне од напада света. Изабрао је да се опушта у лепом ресторану на Ајфеловој кули, на отвореном, уз француски коњак. Сам је, пијуцка на миру... У једном тренутку, да не верује човек својим ушима, неко из гласа дозива – Ђоко, Ђоко! – Дођавола, познаде га у подножју куле, Ужичанин је, али нити му се имена сећа ни његове молбе... Мален је свет мој господине Ђоко, ако ти је срце велико!"

Мој отац Ђорђе Поповић није био посебно активан у друштвеним организацијама. Изузетак представља Савез Сокола Краљевине Југославије где је био члан од дечачке доби. Од 1925. године, па све до поласка у војску, био је барјактар Соколске жупе у Ужицу. Политиком се није бавио. Према породичној традицији, био је симпатизер Народне радикалне странке, а потом и Југословенске радикалне заједнице, али не знам да ли је био и активан члан. То не би било искључено ако се узме у обзир радикалско окружење његових другова и пријатеља.

Године 1937, за време једног од својих боравака у Београду ради посете новоотвореном сајму, упознао је своју будућу супругу Милену. Беше му запала за око, али за ближи контакт – неко виђење или заједнички

Чланови ужичког Соколског друштва
ПРЕД ПОЛАЗАК НА ПУТ (ТРИДЕСЕТЕ ГОДИНЕ XX ВЕКА)

ЂОРЂЕ М. ПОПОВИЋ КАО БАРЈАКТАР
СОКОЛСКЕ УЖИЧКЕ ЖУПЕ (ОКО 1926. ГОДИНЕ)

излазак – није било прилике. Онда су на сцену ступиле Захарићке, кћери породичног пријатеља Поповића, Чеде Захарића. Једна од њих, Олга, управо се била удала за Милениног полубрата Рајка Стојића, ваздухопловног официра у Рајловцу. Била је то прилика да се Милена позове у посету Захарићима у Ужице. Током тог боравка у Ужицу Милена и Ђоко су се зближили. Венчали су се 29. маја 1938. године у београдској Вознесенској цркви. Кумовао им је Владе Поповић, синак кума Алексе Поповића.

У породици Поповића, током више генерација, Милена је била прва личност која није потицала из ужичке средине. Рођена је у Зворнику 12/25. априла 1912. године. Отац, кога није запамтила, био јој је Јово Тешић, трговац, пореклом из Лознице, иначе близак рођак Јована Цвијића. Њена мати Јованка (1892–1958), рођена Пеклић, потицала је из угледне трговачке породице из Власенице. У првом браку са Ј. Тешићем имала је троје деце – сина, који је умро као дете и две кћери, Милену и Наталију. Првог мужа

МИЛЕНА ПОПОВИЋ НА КАЛЕМЕГДАНУ

Ђорђе и Милена Поповић, свадбена фотографија (Београд, 29. мај 1938. године)

Свадбена чаша Ђорђа и Милене Поповић

напустила је 1916, а годину дана касније удала се за Владу Стојића (1880–1939), окружног престојника у Фојници, који је тада био удовац са шесторо мале деце. У заједничком браку рођено је још двоје – Радмила (1918–1971) и Љубо (1920–1944). Милена је одрасла у Сарајеву, у породици са бројном децом, уз очуха који ју је пазио као сопствену кћи. Владо Стојић је био имућан – поседовао је велика имања у Таревцима код Модриче и налазио се на високим положајима државне бирократије. Деца у кући Стојића одгајана су доста строго, у духу аустроугарских традиција, али је свима пружана могућност образовања – према таленту и сопственим афинитетима. Милена је тако, поред редовног школовања, научила солидно француски језик, а лепо је и свирала на клавиру. Завршила је Учитељску школу и одмах потом, године 1931, удала се за Свету Пешића, тада секретара бана Дринске бановине. Међутим, тај брак није био дугог века. Разведен је уз посредовање патријарха Варнаве. Године 1934. Милена са родитељима прелази у Београд. Ту ће три године касније упознати свог будућег сугруга – *мој оца Ђорђа Поповића*.

У међувремену, у очекивању доласка нове снахе, још 1937. године започето је реновирање породичног дома Поповића. У старој кући, у делу некадашњег подрума изграђено је ново модерно купатило. Обимна реконструкција обављена је на такозваној новој кући, коју је још почетком седамдесетих година XIX века подигла *йрабаба Сава*. Њен приземни део са каменим зидовима није битније мењан, док је спрат темељно обновљен, уз замену целокупне кровне конструкције са плафонима, затим подова, прозора и врата. Основни распоред просторија није мењан. Са веранде се улазило у ходник, из кога се право ишло

ка соби окренутој дворишту, а лево у малу кухињу, са клизећим вратима, где се налазио и умиваоник. Према улици су остале две собе, том приликом међусобно повезане четворокрилним стакленим вратима. На целој горњој етажи постављен је нов паркет, а свака соба добила је по један трокрилни прозор са ролетном.

До доласка младенаца у Радионици је израђен нов намештај. Трпезарија са дуборезом, који је радио мајстор Карло, смештена је у прву собу према улици. Ту је пренета из старе куће породична икона Богородице са Христом, сликана на дрвету. У другој соби налазила се гарнитура за седење – софа са две удобне фотеље и велики урамљени гоблен (рад Миленине тетке Кристе). Спаваћа соба у модернизованом стилу Луја XVI, део Миленине спреме, смештена је у трећу просторију, ону са прозором према дворишту, под којим је растао велики јоргован. Све је било застрто теписима, а било је ту и различитих предмета од сребра или оних посребрених, као и посуда од кристала. За ужичке прилике оног времена био је то лепо и удобно намештен стан.

После венчања у Београду, младенци су кренули на брачно путовање по Црногорском приморју. Једно време били су у хотелу „Бока” у Херцег Новом. Потом су стигли у Ужице. Нова снаха Поповића брзо се укључила у ондашње ужичко друштво, мада је понекад одскакала својим елегантним и модерним начином облачења, као и неким београдским манирима. Појединци конзервативних схватања сматрали су неприличним то што је раније била удата, а код неких је била изражена и љубомора. Међутим, Ђоко и Милена су прве године свога брака провели срећно. Сећајући се тих година проведених у Ужицу, *мајка*

ЂОРЂЕ И МИЛЕНА ПОПОВИЋ:
 НА БРАЧНОМ ПУТОВАЊУ (1938. ГОДИНА)
 У ШЕТЊИ БЕОГРАДОМ (1939. ГОДИНА)

ми је говорила да су оне биле најлепше у њеном животу. Била је окружена пажњом пријатеља, дружили су се, путовали. Посебно је била блиска са кћерима Чеде Захарића, пре свих са Рашом Зотовић, затим Јелом Јовановић, Даном Киш и др. О тим годинама пуно ми је причано, али тешко је све то забележити.

Године 1939. очекивала се принова, али Милена, на несрећу, није одржала трудноћу, због одласка у Таревце на сахрану очуха. На новорођенче ће се чекати наредних пет година, током којих се свет из те меља променио.

Годину дана након Ђокове свадбе удала се и Ружа, најмлађа кћи Марка М. Поповића. У Косјерићу, где је тада радила као учитељица, упознала је инж. Мило-

рада Марисављевића (1. новембар 1904 – 19. јун 1989), који је ту боравио ради трасирања будуће пруге Београд–Бар. Венчали су се 19. августа 1939. године и заједнички живот започели су у Косјерићу. Старањем мајстора Карла, у Радионици је израђен намештај за Ружину спрему – трпезарија и спаваћа соба. У породици је остала следећа прича: када је Ружина спрема камионом превожена за Косјерић, изненада се подигла олуја са пљуском и градом, али се Божијом промисли, како се веровало, непогода зауставила недалеко од дела пута до ког је стигао камион, тако да се све добро завршило. Наредне (1940) године Ружа је у старој породичној кући у Ужицу родила кћи Радмилу – Раду, а две године касније сина Војислава – Воју.

„Ужичка република”, поворка партизана (Ужице, 1941. година)

2 ОБА ИСКУШЕЊА:

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И „ЦРВЕНИ ТЕРОР”

Мир и напредак куће Поповића прекинуће избијање Другог светског рата. Биће то догађај који ће имати далекосежне последице и који ће изменити судбину ове старе ужичке породице. Након бомбардовања Београда, *мој отац* Ђоко креће на свом мотоциклу ка Бајмоку, где му се налазило мобилизацијско место, али до тамо није успео да стигне. Упућен је 12. априла 1941. ка Чачку да нађе своју јединицу, а два дана касније одређено је да иде ка Рогатици. У међувремену, Краљевина Југославија је капитулирала и он се као цивил вратио кући, где је дочекао немачку окупацију. Одмах по доласку немачких трупа заплешен му је мотоцикл.

Убрзо по успостављању окупационе власти, свим значајнијим привредним предузећима, међу којима се на првом месту налазила Ткачница, а поред осталих и Фабрика паркета и ролетни, наметнут је производни програм у складу с немачким потребама. У том смислу био је организован и рад, и то тако што су власници добијали одређену накнаду према оствареном профиту, али нису имали могућност да утичу на програме производње. Акционарска управа Ткачнице наставила је рад и у новим условима, с тим што је контакт с немачким властима ишао преко председника УО, инж. Здравка Ђурића. У породичној Фабрици паркета и ролетни такве контакте обављао је његов сестрић Првослав.

Прво окупацијско лето у Ужицу протекло је релативно мирно. Међутим, са почетком јесени кренула су ратна дејства. Избио је устанак који Немци у почетку нису могли ефикасно да савладају, па је почело њихово привремено повлачење из Западне Србије. У Ужице су ушли партизани – оружане формације Комунистичке партије предвођене кадровима Коминтерне, а у Пожегу четници – који су се сматрали војском краља Петра II. Био је то заматак будућег крвавог братоубилачког рата и револуције. Створена је такозвана Ужичка република, која је остварила предуслове да комунисти реализују свој бољшевички експеримент. Уз низ популистичких мера, почео је и црвени терор усмерен ка представницима локалне буржоазије. Страдали су многи који се нису на време склонили. Стрељани су очев пријатељ Дика Јовановић, шеф ложиице, затим сликар и вајар Михаило Миловановић, солунски борац и аутор бројних споменика погинулима у ратовима 1912–1918. године широм ужичког краја, као и многи други, о којима су ми *отац* и *мајка* причали али чијих се имена више не сећам. Ђоко Поповић, предосећајући опасност, напустио је Ужице на време и раздобље комунистичког терора провео је у Београду. У покушају да га пронађу, хапсили су му супругу Милену. Једном приликом њу је саслушавао лично Слободан Пенезић Крцун. Познавали су се од пре рата. Он је

Четници улазе у Ужице (1941. година)

студирао право у Београду, а његов брат Сретен био је једно време шегрт код Поповића. Ђоко му је знао и родитеље, сиромашне али часне људе. Током саслушања, како ми је *маји* причала, Крцун се уживљавао у улогу ликова бољшевичке револуције. Чистио је пиштољ, пунио га и празнио, играјући психолошку игру са жртвом. Будући да му је било јасно да Ђока Поповића неће моћи да ухапси, јер је то било ван домашаја његових моћи, Милену је на крају пустио, запитавши је: „Зашто сте ви против нас?” Она му је одговорила: „Покушајте да нас својим делима придобијете!” Ужичка стварност те јесени показала је да тако нешто није било могуће.

У време Ужичке републике, „Фабрика паркета и ролетни” радила је за потребе комунистичких власти. Ту су рађена врата за незавршене трезоре Народне банке, где се налазила дислоцирана Фабрика оружја и муниције, а тај простор, дубоко укопан под Вујића брдом, коришћен је и као склониште за грађанство. Приликом фаталне експлозије, која је, изгледа, била резултат неке диверзије, страдали су бројни Ужичани, али и неки од наших радника који су у том тренутку управо постављали поменута врата. Иначе, у Радионици је рађена и велика дрвена звезда петокрака, која је требало да буде истакнута на Соколани. Догађаји су предухитрили њено постављање.

Остала је незавршена када су Немци у новембру 1941. године поново запосели Ужице.

Дани окупације протицали су за већину Ужичана у миру, али и тешкој немаштини. Поповићи таквих проблема нису имали, јер је стицајем околности и током рата оствариван приход. Неприлика је било 1943. и 1944. са златиборским четницима војводе „Кондора”. Угледним и имућнијим грађанима стизале су уцене од по 100.000 динара, под видом доприноса за четнички покрет. Онима који су одбијали или нису имали да плате слати су ноћу егзекутори – такозване црне тројке. Како су ми причали, тако је убијен познати ужички лекар др Брачинац. Ђоко Поповић је неке уцене платио, а потом је одбијао даља тражења. Иако је био монархиста и антикомуниста, није био симпатизер четника, а посебно оних војводе „Кондора”. Стога је морао повремено и да се крије. У зиму 1944. године, у Дражином штабу на Равној Гори бахати војвода је изјавио пред Драгишом Васићем и његовим сестрићем Мидом Мијушковићем, иначе мужем најмлађе Миленине сестре Радмиле, да му се Ђоко Поповић налази на списку за ликвидацију. Изгледа да је том приликом уследила нека интервенција, па су четници *моћна оца* од тада оставили на миру.

У току рата у породици Поповић жељно се очекивала принова. *Мајци* ми је причала да је *баба Дара* сваке године гледала у плећку Божићне печенице. На празник Рођења Христовог 1943. године она је видела колевку. Њена прекогниција испоставила се као тачна. Нешто више од годину дана након тога, пред подне 7. фебруара 1944. године Поповићи су добили сина. Рођен је у спаваћој соби „нове куће” уз асистенцију чувене Борке бабице. На крштењу је добио дедово име Марко. Крстио га је у породичној кући, како

је то код Поповића била традиција, прота Јоловић, а кум на крштењу био му је Владе Поповић. Било је то велико породично славље. Веровало се да је рођен наследник који ће једног дана преузети породично имање и наставити дело свог угледног деде Марка М. Поповића. Тада се није ни слутило да ће врло брзо доћи тренутак када ће нестати скоро све што је у породици Поповића деценијама стварано и да ће се морати поћи из почетка.

Несрећни усуд који је дом Поповића походио више од једног столећа, тугом смењујући радости, није их заобишао ни те 1944. године. У рано пролеће 23. априла у Ткачници је погинуо Миленин полубрат Љубо. Најмлађи од Стојића деце, имао је тада непуне двадесет четири године и био је студент електротехнике. Будући да је припадао Љотићевској омладинској организацији, у покушају да га удаљи из тог лошег друштва и спречи његов одлазак у Немачку, мати Јованка га је склонила у Ужице. На Миленино инсистирање, Ђоко га је запослио у Ткачници, где је радио на одржавању електроуређаја. Тог несрећног дана радио је на ремонту неког високонапонског вода, када је неко, из незнања или намерно, укључио струју. У породици се веровало да је у питању била диверзија неког од комунистичких симпатизера. До праве истине никада се није дошло. Њу само Бог зна.

Тог пролећа започела су и „савезничка” – англо-америчка бомбардовања. До јесени 1944. године Ужице је више пута пострадало. Прво бомбардовање извршено је једног пазарног дана када су улице биле пуне сељака који су силазили у град на пијацу. Пуно жртава било је на Царини. Цвета Поповићева је у тренутку напада стајала пред кућом, јер је био обичај да се ту купују од сељака поврће, јаја, живина и др.

Марко Поповић са оцем Ђорђеом (Ужице, 1944. година)

Изненада су почеле експлозије и, у општој паници и мраку који је настао, Цвету је један гелер погодио у ногу. На срећу, повреда је била лакша, па је она као искусна болничарка из претходног светског рата успела сама себи да укаже прву помоћ. У исто време, новорођени син Поповића, писац ових редова, лежао је у колицима у дворишту куће на благом пролећном сунцу. Мати Милена се у том тренутку налазила у кући, али од силине ваздушног удара није успела да изађе и спасава дете. Срећом, његово ватрено крштење прошло је без последица. Као што је

почело, све се изненада и завршило. Међутим, Улица Проте Ђурића била је пуна рањених и мртвих. Занимљиво је да у том нападу, како ми је казивао *оџац*, Немци нису имали ниједног повређеног.

Следећа бомбардовања мали Поповић са мајком Миленом није више чекао у породичној кући. Склањали су се на имање Пере Стамболије, носиоца Албанске споменице и супруге му Маре, на врху Царине, одакле су иначе набављали млеко. Једно време провели су и у оближњем селу Дубоком, код кумова Митровића.

Марко Ђ. Поповић у време савезничког бомбардовања Ужица (пролеће 1944. године)

Ужице након савезничког бомбардовања
(пролеће 1944. године)

У позну јесен 1944. године почело је повлачење Немаца. Са великим надањима, која се неће остварити, очекивано је ослобођење. Једног дана, већ сам био основац, седео сам крај мога *оца* у време поподневног одмора када ми је он причао како је замишљао ослобођење. Очекивао се долазак савезника и повратак краља Петра II. Отац је веровао да ће Европа коначно бити слободна и да више неће постојати границе, бар не оне где се показује пасош. Та *очева* визија делом је остварена, али без нас, нажалост. Победа револуције разбила је такве илузије, а „посткомунистичко доба” такође нас је удаљило од Европе којој припадамо. Очеви снови можда ће се остварити једнога дана када Поповића више не буде.

Приликом повлачења Немци су дигли у ваздух све ужичке мостове. Поручена су стара турска здања – Ђулића и Касапчића ћуприја, као и нови бетонски мост краља Александра на златиборском друму. Од силине експлозија камење је летело по читавом Ужицу. Једна бетонска громада погодила је и кућу Поповића. Пробила је кров и под на веранди. Убрзо затим у град су ушли ослободиоци партизани, доносећи дух једног сасвим новог времена. Колико ми је познато, Ђоко Поповић их није сачекао у Ужицу, или се у прво време крио. Било је то мудро, јер беше опет кренуо талас црвеног терора. Прогањани су имућни људи, оквалификовани као „народни непријатељи – сарадници окупатора и ратни профитери”. Међу првима убијен је Андрија Мирковић, угледни трговац, а за њим и други, чија имена нећу наводити.

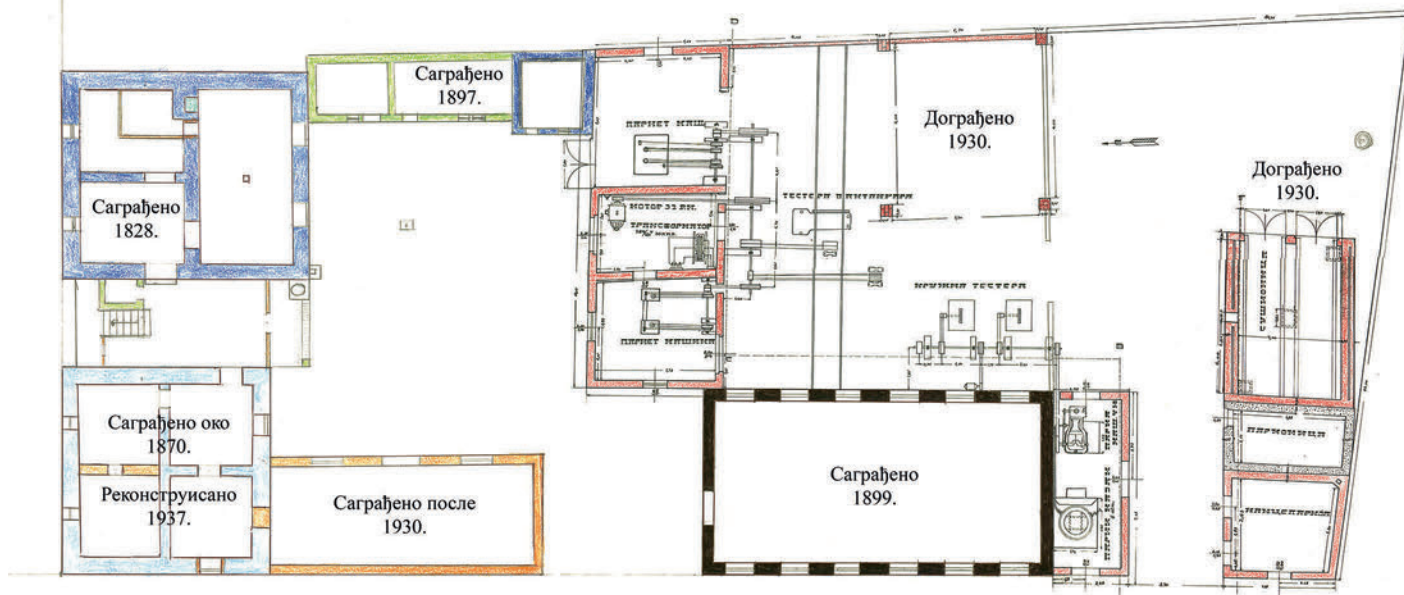
Одмах по ослобођењу, за комесара Ткачнице постављен је Љубивоје Петровић, који ће нешто касније бити именован за принудног управитеља. Последња седница Управног одбора одржана је 15. марта 1945.

Није ми познато да ли јој је присуствовао и Ђоко Поповић. Већ почетком априла инж. Здравку Ђурићу, председнику и члановима Управног одбора био је забрањен улазак у круг Ткачнице, а 4. априла преузета је записнички имовина као и архива, која је три године касније највећим делом уништена. Исту судбину имала је и „Фабрика паркета и ролетни” Ђ. Поповића, која је такође добила свога комесара. Целокупан поступак био је противзаконит и заснован на постулатима бољшевичке „револуционарне правде”. Већ 14. априла 1945. године започета је, што би се данас рекло, медијска кампања против главних акционара Ткачнице. У *Вестима* је објављен чланак *Како се ујрава Ткачнице бојајући на рачун ираћана*. Био је то почетак усмерених напада који су имали за циљ покретање „судског” поступка.

Мој отац Ђорђе Поповић изведен је на прво саслушање 4. маја 1945. године. У канцеларији Одељења унутрашњих послова испитиван је о свом раду у Ткачници и о томе где се налазио у време „Ужичке републике”. Из изјаве коју је потписао сазнајемо да је за време окупације био у Надзорном одбору и потом, од 1943. године, у Главном одбору као члан са 3.500 акција, које су биле депоноване у ужичкој Трговачкој банци. Себе је сматрао малим акционаром. Ђоко Поповић је такође изјавио да није упознат са дешавањима у Ужицу током октобра и новембра 1941. године, будући да је све то време, до Божића 1942. године, боравио у Београду. На другом саслушању, од 24. маја, испитиван је о раду током окупације сопственог предузећа „Фабрика паркета и ролетни”. Изјавио је да се производња одвијала према немачким захтевима, али у веома смањеном обиму. Рађени су, углавном, столови и столице, а по посебним

1945. године

1:100

План имања Ђорђа М. Поповића, стање из 1945. године

поруџбинама направљено је „200 мртвачких сандука за немачке војнике и преко 600 крстова”.

Пред „Суд за суђење злочина и преступа против српске националне части”, који је заседао у великој сали Соколане – како би суђење било спектакуларније, изведени су 5. јуна 1945. године чланови управе Ткачнице као оптужени:

1. за привредну сарадњу са окупатором,
2. за сарадњу и пословање са издајничким фирмама „Резонанс”, Макс Хефер и др.,
3. због прогона радника за време окупације и натеривања ових да под претњом прогона, логора и Гестапоа морају радити за окупатора,
4. због саботаже рада на обнови предузећа после ослобођења,
5. због прикривања робе и материјала.

Пресуда је изречена следећег дана. Осуђени су: инж. Здравко Ђурић, Вилиман Јовановић, Ђорђе Поповић, Петар Костадиновић, Петар Пржуљевић и Срећко Трипковић. Свима је конфискована целокупна имовина и сви су лишени грађанских права на пет до десет година. Ослобођен је био једино Милан Смиљанић.

Од свих оптужених најтеже је осуђен Ђоко Поповић – на пет година губитка „Српске националне чести”, две године затвора са тешким принудним радом и конфискацију целокупне имовине, осим куће у којој је становао. Конфискацијом су били обухваћени сви пословни објекти, од којих ће бити формирано предузеће „Тара”, касније „Трешњица”, као и стара породична кућа, која је остављена „Даринки и Цвети Поповић на бесплатно становање”. Акт осуде и буквално је схваћен, па су народне власти одмах приступиле извршењу. Оно што се очекивало – и де-

сило се. Из куће у којој су живели Ђоко и Милена заплењен је намештај и све што се у њој затекло. Био је то чин револуционарне пљачке, неутемељен чак ни на донетој пресуди. Међутим, захваљујући информацијама и помоћи пријатеља, породица је ипак спремно дочекала извршитеље. Све што се од драгоцености могло склонити пренето је код суседа, посебно у кућу Церовића, која се налазила преко пута. Милена и Цвета замениле су тепихе и завесе старим ћилимима а кристал и сребро нечим другим, сличним – да они који су вршили пљачку у име „Управе народних добара” не примете превару. На Миленино инсистирање да је то њена лична имовина, спасен је само намештај из спаваће собе. Опљачкани мобилијар није ни стигао до магацина „Управе народних добара”. Део ствари одмах су преузели Олга и Новак Живковић, тада ужички комунистички функционери, а нешто је доспело и у комитет Партије (КПЈ). Законски утемељен покушај да се опљачкано врати – остао је без резултата. И поред позитивне одлуке која је донета на вишој инстанци у Београду, власти у Ужицу су се оглушиле изјавом „да не располажу информацијом где се однете ствари налазе”. Понуђена је одштета од 800 динара, које су се Поповићи одrekli.

Од када је започео процес акционарима Ткачнице, *мој отац* је преживљавао тешке тренутке. Хапшен је, а након изречене пресуде налазио се у некој врсти полузатворског режима. Дан је проводио у затвору, а ноћ код куће. Била је то прилика да се што је могуће више понизи један угледан ужички грађанин. Поред осталих, једна од дужности му је била да чисти нужнике. На срећу, то није дуго трајало. На сцени се појавио опет Слободан Пенезић Крцун, који је о

ПОСЛЕРАТНА ПРОСЛАВА ДАНА ОСЛОБОЂЕЊА УЖИЦА (ПРЕ 1948. ГОДИНЕ)
ТИТОВО УЖИЦЕ, СКУП ПОДРШКЕ НОВОЈ ВЛАСТИ (РАНЕ ПЕДЕСЕТЕ ГОДИНЕ XX ВЕКА)

породици Поповића лично доста знао. Интервени-
сао је, кажу енергично, и спречио да се даље пони-
жава један „частан и добар човек”. У међувремену,
уследила је молба за помиловање коју је Председни-
штву АВНОЈ-а у своје име упутила мајка Даринка 12.
јула 1945. године. Занимљиво је да је уз тај акт про-
слеђено и повољно мишљење Суда у Ужицу, које је
потписао неки И. С. Дивац, где се наводи да је „поро-
дица Поповић важила као једна од најисправнијих у
Ужицу”. Ова, или нека друга, интервенција ипак је
уродила плодом. Решење о помиловању, које се од-
носило на изречену затворску казну, донето је у ок-
тобру 1945. године. За Поповиће је, ипак, наступало
једно тешко раздобље, битно за даљу судбину ове
старе ужичке породице.

Судбина *моје* породице није представљала ника-
кав изузетак у догађајима који су пратили ослобође-

ње и победу „народне револуције”. Срушен је читав
један свет, грађен више од једног столећа. Имућније
породице, које су биле носиоци привредног прогрес-
са, постале су „народни непријатељи”. Хиљаде и хи-
љаде људи лишено је својих добара, а многи невини
платили су и животом свој углед и некадашњи по-
ложај у друштву. У времену које је наступало ства-
ран је нови поредак, у коме се поново морало бори-
ти за егзистенцију и своје место у друштву ригидне
и стране идеологије. Многе старе грађанске породи-
це у том вртлогу су потонуле, неке су се одржале за-
хваљујући прагматизму и наслеђеном образовању,
док није био ни мали број оних чији су тек млади
нараштаји успели да се уздигну, па чак и да превази-
ђу претке.

Суочен са тешким понижењима, истеран из сопст-
вене куће, лишен грађанских права и без запослења,

Марко Ђ. Поповић са мајком Миленом (Београд, јесен 1945. године)

Марко и Јованка Поповић (Београд, 1948. година)

Ђоко Поповић се одлучио на судбоносни корак – да са својом породицом, супругом Миленом и сином Марком, напусти Ужице и пређе за Београд. Десило се то почетком новембра 1945. године. За почетак, привремено су се сместили код Миленине мајке Стојићке, у Улици краља Александра. Двадесетог фебруара 1946. године преселили су се у две собе једног заједничког стана у Улици Светог Саве (бр. 23), којима се могло прићи, што је било веома погодно, непосредно кроз споредни улаз, преко терасе. Био је то леп апартман са пет соба и великим холем. Припадао је предратном кафецији г. Ђорђевићу, пријатељу Мијушковића, који је у време нашег доласка већ био на робији као „народни непријатељ”. Знајући да ће јој стан бити силом претворен у „комунистичко општежитије”, његова супруга Десанка уступила нам је један део стана. Међутим, ту су убрзо насељене још две партизанске породице, тако да су гђи Ђорђевић, са двојицом синова и туберкулозном кћерком која се управо тада вратила из немачког логора, остали само пролазни хол и кухиња. У целој тој присилној заједници ми смо имали најбољи простор. Спаваћа соба била је смештена у једној релативно великој и светлој просторији, док је друга соба, повезана са купатилом, била претворена у кухињу. Био је то, истинито за кратко време, нови дом Поповића.

У старој кући у Ужицу остале су само баба Дара и Цвета. Тај некадашњи породични грађански дом био је такође насељен новом, руралном популацијом. У нашој некадашњој „новој” кући, на спрату се населио управник „Таре”, неки Веља, бивши пословођа, а у приземљу један од радника. И кућицу у дворишту населила је једна рурална радничка породица. Али то није било све. Године 1949. запоседнуте су соба и

мала кухиња у старој кући. Ту се сместио капетан ЈНА Божовић са супругом и сином. У девестираном амбијенту некадашњег породичног добра, у просторијама које су биле затрпане преосталим намештајем, било је суђено да у беди проживе своје последње године супруга Марка М. Поповића и његова најстарија кћи. Без средстава за живот, уз симболичну кирију коју су од станара добијале, биле су принуђене да држе и ђаке – средњошколце из околних села, обично по двојицу, који су боравили у великој кухињи. То је био начин да се дође до огрева, нешто хране и мало пара. У границама могућности, помоћ је стизала и од Марисављевића. У тој беди и немаштини чувана је, можда и ирационално, преостала породична имовина. Веома нерадо се понешто продавало. Неки предмети доспели су у београдске музеје, посебно Етнографски (наџак сердара Мићића, баба Дарин тепелук, либаде и сл.). Отишао је део књига и само понеки комад намештаја.

И породица у Београду преживљавала је тешку борбу за опстанак. У тим првим годинама Милена је продала свој накит, међу којим је било и породичних успомена, затим тепихе, кристал, сребро, односно све што је спасено 1945. а имало неку тржишну вредност. Мој *оџац* Ђоко, уз помоћ пријатеља, успео је да се средином 1946. године запосли у Дирекцији за транспорт, а затим у Ауто-предузећу „Ласта”, да би од 1. августа 1947. до 1. фебруара 1951. радио у Министарству саобраћаја НР Србије. Живело се са веома скромним приходима и изгледало је да је процес пропадања породице заустављен. Родило се и ново дете. Ђоко и Милена добили су 27. јуна 1947. године кћер Јованку. Крштена је шест недеља касније у старој породичној кући у Ужицу. Наслеђени обичај је

МИЛЕНА ПОПОВИЋ СА СИНОМ МАРКОМ
И КЋЕРИ ЈОВАНКОМ
(РАНЕ ПЕДЕСЕТЕ ГОДИНЕ XX ВЕКА)

ЂОРЂЕ ПОПОВИЋ
(РАНЕ ПЕДЕСЕТЕ ГОДИНЕ XX ВЕКА)

одржан, али то је био и последњи радостан догађај у столетном дому Поповића.

У Београду је Ђоко Поповић покушао да заборави на прошлост и да започне нови живот у условима далеко тежим од оних на које је навикао. Тешко је данас судити шта је он тада све преживљавао. По природи добар и племенит, навикнут да ужива у чарима живота, да се бави пословима које воли и буде окружен пажњом својих ближњих, мучно се сналазио у новим околностима, у условима, буквално речено, борбе за опстанак. Посебно тежак ударац представљао је разлаз са породицом и повратак у Ужице 1951. године. Опхрван болешћу, покушавао је нешто да ради, да поново пронађе смисао живота. Далеко од куће и својих ближњих преминуо је у Бару 29. фебруара 1956. године, а неколико дана касније сахрањен је у Ужицу, у породичној гробници на Доварју. Следеће године у лето, не сазнавши за синовљеву смрт,

преминула је мати Даринка, удовица Марка М. Поповића, а убрзо за њом (1. августа 1958. године) и најстарија сестра Цвета. Са њеном смрћу, после више од једног столећа, коначно је растурен стари дом. У кућу, која је продата, дошли су неки нови људи.

* * *

Живот на̑с, последњих потомака Поповића, настављен је у Београду. Изузетним напорима и залагањем *наше мајке* Милене, професора у Заводу за слепо омладину, породица се поново почела дизати. Године беде и немаштине постепено су пролазиле. Васпитавани смо да успех у животу и друштвени углед можемо стећи само прилежним радом и образовањем. Завршили смо факултете и постигли успех у струкама којима се бавимо. За нама је прошлост пуна светлих али и горких тренутака која нам, упркос свему, представља чврсто упориште.

Потомци на окуп: Поповићи, Стратимировићи, Марисављевићи, Каврани, Осипови, Вајовићи, Петровићи
(крај осамдесетих година XX века)

НИЈЕ УОБИЧАЈЕНО да људи који су живот посветили науци одлуче да „искораче” из своје уске специјалности и напишу текст што излази из формата њихове истраживачке дисциплине. Марко Поповић (Ужице, 1944 – Београд, 2020) одувек је у том погледу био својеврстан изузетак. По струци археолог-медиевиста, са упечатљивим опусом и одговарајућим ауторитетом који је из њега проистекао, он је понекад, вођен вазда немирним духом и неутаживом радозналошћу, волео да се упусти у разматрање другачијих тема и освајање нових простора. Међутим, готово да никада није излазио из оквира историјске науке и њој сродних дисциплина. *Хроника једне ужичке њородице*, која излази постхумно, представља у том смислу велики искорак. Тај састав, који се може сврстати у жанр мемоарске, исповедне литературе, ипак у многим појединостима открива историчара „од заната” а као целина – човека који се са страшћу и дубоким разумевањем бави питањима прошлости. Та оцена, треба нагласити, потиче од Маркове животне сапутнице и приређивача ове књиге, а онај прави, меродаван суд препушта се њеним читаоцима.

На идеју да у писаној форми забележи хронику своје ужичке породице Марко је дошао у једном врло посебном тренутку, у лето 2000. године. Атмосфера пред петооктобарски преврат, са мешавином наталоженог незнања и наде у могућност промена,

подстакла га је да се поново осврне на прошлост Поповића, према којој је гајио необично снажан и емпатичан однос. До танчина упознат са породичном историјом – која је често бивала условљена ратним недаћама или политичким превирањима – и уз то одличан познавалац токова српске и европске повести, Марко је осетио потребу да у светлу актуелног тренутка обнови сећање на своје ужичке претке, пратећи њихову судбину током једног немирног и пресудним догађајима испуњеног столећа.

Амбијент у коме је остварен овај наум није могао бити боље одабран. Била је то златиборска кућа Марисављевића – Маркових блиских ужичких рођака – која нам је тог лета дата на располагање. Са много сетe али и радости присећам се тих врло узбудљивих и креативних дана: стационирани на Златибору, одлазили смо на повремене истраживачке кампање на локалитете Полимља, а затим се враћали, како би Марко радио на својој *Хроници*, уз обавезне одласке у Ужице, у чијем је Архиву проверавао потребне податке.

Хроника једне ужичке њородице настала је из дубоко личних разлога и писана је без икаквих претензија да буде представљена широј јавности. Напротив, тај рукопис био је намењен члановима породице, нарочито оним млађим, који су о прошлости Поповића имали углавном штуре и магловите представе. Догађаји су, ипак, кренули у другачијем правцу.

За Марков текст заинтересовали су се неки угледни Ужичани, а на иницијативу новинара Зорана Јеремића, одличног познаваоца историје Ужица и једног од приређивача ове књиге, рукопис је 2010. године објављен као фељтон, у двадесет наставака, у ужичком часопису *Весџи*.

Посла око приређивања ове књиге подухватила сам се непуне две године након Марковог прераног одласка, у околностима још свеprisутних и болних успомена. С друге стране – иако повремено стресан, тај посао ми је пружио једно врло особено задовољство, јер ми је оживео сећање на многе личности и прошле догађаје који су током деценија нашег заједничког живота постали и моја, врло животна и емоцијама испуњена стварност. Тај „вишак разумевања и уживљавања” проистекао је, такође, из врло сличне судбине наших породица у току Другог светског рата и након њега као и једног, да тако кажем, општег система уверења и грађанских вредности које смо Марко и ја делили. У том смислу, Марков састав може и широј публици представљати занимљиво и поучно штиво. Оно говори о животу, борби и трајању једне српске грађанске породице од раних деценија XIX до средине XX века, током столећа испуњеног важним, често драматичним историјским догађајима, који су не само одредили судбине појединаца већ су у много чему пресудно обликовали колективно биће

народа, његову идеологију и његов менталитет. То је књига која носи поруке о важности чувања традиције и породичне меморије, о успонима и падовима, о неопходности упорне борбе за опстанак и напредак, али и о дисконтинуитету и пропасти угледних породица – као својеврсној злој коби толиких овдашњих поколења којима је судбина одредила да опстају на балканској ветрометини. Мислим да нећу погрешити ако кажем да Марково приповедање и размишљање убедљиво потврђују чињеницу да сазнања о свом пореклу и разумевање породичне историје представљају битну идентитетску одредницу – не само појединца већ и шире заједнице којој он припада. Стога верујем да ће Ужичани – и не само они – препознати ову поенту у Марковим сећањима на прошле догађаје и давно ишчезле људе и амбијенте, утолико пре што их је аутор тако брижљиво документовао, са много знања, посвећености и емоција.

На крају, неколико речи о овом издању. Оно је у целини засновано на Марковом тексту из 2000, односно на фељтону из 2010. године, ако се изузме нова подела текста на посебна, хронолошки изложена поглавља, којима сам дала и одговарајуће наслове. Једине измене – осим лекторских и коректорских интервенција – тичу се података о актуелном месту чувања предмета из породичне заоставштине. Највеће промене у односу на поменути фељтон састоје

се у обиму и садржини илустративног материјала. Учинио ми се целисходним да Марков избор породичних фотографија значајно проширим, будући да оне на један суштински и сутестиван начин допуњују приповест аутора. Из сличних разлога Зоран Јеремић и ја одлучили смо да причу „контекстуализујемо”, допуњујући је цртежима и фотографијама старог Ужица. Новину у односу на првобитну замисао свакако представљају фотографије предмета, нажалост ретких, који су вољом судбине и стицајем околности преостали из ужичке куће Поповића. Те меморабилије сасвим су различите – од породичних икона из прве половине XIX века и култних предмета, комада намештаја и књига, до ситница за свакодневну употребу, чија је вредност искључиво емотивна. Оне су све-

дочанство о томе како је изгледао амбијент једног ужичког грађанског дома на прелазу између XIX и XX века – амбијент стваран без претензија на раскош и високи стил, али неспорно удобан, топао и брижљиво однегован.

Рад на приређивању ове књиге снажно су подстакли и улепшали чланови породице, ближи или даљи потомци Поповића. Сви они – Каврани, Стратимировићи, Марисављевићи и Осипови – својски су се потрудили да из сопствених фондова обезбеде документа, фотографије или поједине предмете, настављајући на тај начин традицију породичне солидарности, одвајкада тако својствену Поповићима.

Поуздано знамо да је за нашег Марка то највећа могућа сатисфакција.

Даница Поповић

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

Удружење „Колектив Ужице” Ужице
Библиотека „Љубиша Р. Ђенић” Чајетина